

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYNUR MİR ASİF qızı HƏSƏNOVA

ELİZABET BOİNİN “ÜRƏYİN ÖLÜMÜ” VƏ “SEVGİ DÜNYASI”
ROMANLARININ PSİXOLOJİ TƏHLİLİ

İxtisas: HSM-060201- Filologiya-Ədəbiyyatşünaslıq (ingilis ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi Rəhbər: _____

Pakizə Gülməmməd qızı Əliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BAKI – 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. ELİZABET BOİNİN “ÜRƏYİN ÖLÜMÜ” ƏSƏRİNDƏ İDEYA VƏ MƏZMUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	9
1.1 “Ürəyin ölümü” əsərində özgələşmə problemi.....	12
1.2 Əsərin yazıldığı dövrdə sosial-siyasi mühit.....	18
II FƏSİL ELİZABET BOİNİN “SEVGİ DÜNYASI” ƏSƏRİNİN PSIXOLOJİ ASPEKTDƏN TƏHLİLİ.....	22
NƏTİCƏ.....	61
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	66

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı – Görkəmli irland yazıçısı Elizabet Boin XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində ən çox oxunan yazıçılar sırasında yer almış və öz dövrünün məşhur yazıçılarından birinə çevrilmişdir. Onun bədii yaradıcılığı şəxsiyyətin sosial mühitdən təcrid olunmasına səbəb olan irland cəmiyyətinin kəskin dəyişikliyi dövrünə təsadüf etmişdir. Dünya müharibələrindən sonra ənənəvi dəyərlərə inamsızlıq, eyni zamanda da çaşqınlıq hissi və etinasızlıq - bütün baş verənlər cəmiyyətdə şəxsiyyətin itməsi və özgələşməsi, insan və cəmiyyət, şəxsiyyət problemlərinin həlli yollarına axtarmağa rəvac verirdi.

Elizabet Boin yaradıcılığının ilk günlərindən başlayaraq fəlsəfi və psixoloji ideyalara müraciət edir, eyni zamanda insan şəxsiyyətinin qaranlıq tərəflərinə də diqqət yetirirdi. Yazıçının bütün əsərləri demək olar ki, mövcudluğun absurdluğu qarşısında insanın davamlılığı, insanın təbiətindən gələn metafiziki tənhalığı, möcüzəli həyatın olacağına gizli inam hissləri ilə bağlıdır. Elizabet Boinin yaradıcılığında şəxsiyyət problemini əsərləri vasitəsilə öyrənmək, yaradıcılığının xarakterik cəhətlərini üzə çıxarmaq aktual məsələlərdən olub, yazıçının yaradıcılığını dəyərləndirmək baxımından böyük maraq kəsb edir.

Yazıçının əsərlərində qarşıya qoyduğu problemlər müasir dövrdə də öz aktuallığını itirməmiş və bu mövzular bugün də öz həllini tam olaraq tapmamışdır. Onun əsərlərinin əsas xarakterik xüsusiyyətləri gerçəkliklə xəyallar arasındakı faciəvi ziddiyyətdir. Adətən belə bir vəziyyət insanı əhatə edən mühitdə onun bir şəxsiyyət kimi formalaşması prosesinə çətinliklər törədir. Bildiyimiz kimi cəmiyyətin sürəti ailə olduğundan məhz müxtəlif konfliktlər də bu kiçik məkanda baş verir. Ailə münasibətlərində təsadüfi və ya bilərəkdən baş verən qəbul edilməyən yanlışlıqlar və anlaşılmazlıqlar Elizabet Boinin haqqında bəhs edəcəyimiz əsərlərində qabarıq şəkildə əks olunur. Onun yaradıcılığının digər mühüm istiqamətini isə onun feminist ruhda qələmə aldığı romanları təşkil edir.

Yazıçı insan qəlbinin ən dərin güşələrindəki mürəkkəbliyə və dərinliyə enərək, göstərir ki, insanla həyat arasındakı təbii bağlar artıq çoxdan qırılmış və bu hadisə onun həyatında ziddiyyətlərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Bütün bu məsələləri nəzər yetirdikdə belə bir qənaətə gəlmək olar ki, yazıçı bədii yaradıcılıq axtarışlarında ona qədər keçilmiş ənənəvi yollardan imtina edərək, yaratdığı özünə məxsus ədəbi nümunələrlə yaddaşlarda qalmağı bacarmışdır. Yaşadıqları cəmiyyətlə əlaqələrini çoxdan itirmiş qəhrəmanlar “qorxulu” dünyada azıb qalır, cəmiyyətin diktə etdiyi qanunlara baş əymir, lakin keşməkeşli dünyada da özlərinə yol tapa bilmirdilər.

Ədibin qələmə aldığı əsərləri hər zaman müəllifinə kifayət qədər uğur qazandırmışdır. Fikirlərimizi təsdiqləmək üçün Elizabet Boinin “Ürəyin ölümü”, “Sevgi dünyası” romanlarının özünəməxsus uğur qazandığını vurğulamaq olar. Yazıçı adı çəkilən romanlarda iyirminci əsrə məxsus ingilis-irland cəmiyyətində gedən sosial prosesləri, səthi hisslərlə insanın mənəvi dünyası ilə təzadlarının yaratdığı faciəvi səhnələri və insanın özünə qapanması faktorunu böyük ustalıqla əks etdirmişdir. Bununla da adı keçən əsərləri də daxil olmaqla, hər zaman böyük oxucu auditoriyasının və ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzində olmağı bacarmışdır.

Müasir dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeni istiqamətlərin və fikirlərin tələbləri baxımından irland ədəbiyyatının dəyərli sənətkarlarına, o cümlədən də Elizabet Boinin yaradıcılığına daha dərin və həssas yanaşmağı zəruri etmişdir. Bu nöqteyi nəzərdən tanınmış yazıçının əsərlərinin filoloji aspektdə geniş şəkildə araşdırılması elmi aktualıq kəsb edir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi – İrland ədəbiyyatının böhran keçirdiyi dövr olan XX yüzillikdə irland ictimai mühiti və reallığı bir çox cəhətlərinə görə İngiltərədən seçilir. Belə ki, özünəməxsus dünyagörüşü, fərqli psixologiya və insan tipi formalaşır ki, bu da tədricən Boinin yaradıcılığında öz əksini tapmağa başlayır. Elizabet Boini digər yazıçılardan fərqləndirən mühüm xüsusiyyət onun özünəməxsus qanunlarının olması və sevgi məsələsinə fərqli yöndən yanaşmasıdır.

XX əsr irland ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri, zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığa malik olan Elizabet Boinin əsərləri səciyyəvi bədii

xüsusiyyətlərinə görə ədəbiyyatşünaslıqda böyük maraq yaratmışdır. Elizabet Boin ingilis-irland cəmiyyətinin ziddiyyətli və təzadlarla dolu inkişaf istiqamətini, ikinci dünya müharibəsinin doğurduğu acı nəticələr və onun insanların həyatında səbəb olduğu faktları böyük məharətlə öz romanlarında qələmə almışdır. İstər ingilisdilli ədəbiyyatşünaslığında, istərsə də dünya ədəbiyyatşünaslığında müəllifi yaradıcılığı haqqında bir çox tədqiqatçılar tərəfindən yetərinə elmi araşdırmalar edilmişdir. Beləliklə, Boin yaradıcılığını araşdıran ədəbiyyatşünaslardan Dr. Sara Dilo (Dr.Sarah Dillo), Edmund H.Harvi (H. Harvey), Conatan Yardli (Jonathan Yardley) və başqalarının adlarını çəkmək olar.

İsveçrə filosofu Jan Piajenin fikrincə, insan anadan olduğu andan etibarən xüsusi quruluşa malik olan azad və aktiv varlıqdır. İnsanın hərəkət impulsları onun yaşadığı mühitlə sıx bağlıdır, ancaq insan, yalnız ətraf aləmdən qəbul edilən təsirlərə reaksiya göstərməklə qane olmur, həm də onların əsasında formalaşır. İnsan öncə onu əhatə edən mühitə adaptasiya olunmaqda çətinlik , onun təsirlərinə qarşı çıxmağa cəhd edir, lakin insanın qarşıçixma meylləri onun reallıqla uyğunlaşmasını sürətləndirir. İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında həm bioloji, həm də sosioloji amillərin fəaliyyətini qeyd edən tədqiqatçı, bu faktorları iki müxtəlif, lakin eyni zamanda qarşılıqlı əlaqədə olan insanın iç dünyasının daxili gücü kimi qiymətləndirirdi. Fikirmizi əsaslandırmaq üçün Jan Piajenin “İnsanın mənəvi mühakimələri”adlı kitabına müraciət edək: böyük təcrübə sayəsində müəllif son olaraq insanın iki növ mənəviyyata malik olduğunu vurğulamışdır. İlkin olaraq, insanın mənəviyyatı bilavasitə, daha sonra isə onun mənəvi dünyası mənəvi amillərin təhriki yolu ilə baş verir (22).

Bu dissertasiya işində Elizabet Bonin yaradıcılığı araşdırılaraq, onun mənəvi fəlsəfəsinin xarakteristikası verilir, eyni zamanda, dünya müharibələrinin şahidi olmuş yazıçının dünyagörüşü, sevgi fəlsəfəsi psixoloji aspektdən tədqiq və təhlil olunur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri – Magistr işinin əsas məqsədi Elizabet Boinin yaradıcılığının və əsasən də “Ürəyin ölümü” və “Sevgi dünyası” əsərlərinin filoloji təhlilidir. Yazıçının yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərini öyrənmək məqsədi ilə aşağıdakı vəzifələri həyata keçirmək nəzərdə tutulur:

Elizabet Boinin həyat və yaradıcılığını araşdıraraq, yaradıcılığının ümumi mənzərəsini müəyyən etmək;

- Boinin “Ürəyin ölümü” və “Sevgi dünyası” əsərlərində II Dünya müharibəsinin insanları həyatında, dünyagörüşündə buraxdığı xoşagəlməz izləri araşdırmaq.

- Elizabet Boinin yaradıcılığında ailə münasibətləri məsələsi;

- Feminizm və onun Elizabet Boinin yaradıcılığında yeri məsələsini araşdırmaq;

- Elizabet Boinin Erik Eriksonun sevgi fəlsəfəsindən təsirlənməsi məsələsini öyrənmək;

Tədqiqatın obyektı – Tədqiqatın obyektı İrland ədəbiyyatının müxtəlif inkişaf mərhələlərindəki ədəbi cərəyanlar, konsepsiyalar, XX əsr İrland ədəbiyyatı kontekstində Elizabet Boinin yaradıcılığı və fəlsəfi baxışları, “Ürəyin ölümü” və “Sevgi dünyası” adlı romanları və onların ümumi problematikasından ibarətdir

Tədqiqatın predmeti – Tədqiqatın predmeti isə Elizabet Boinin yaradıcılığının bədii-psixoloji xüsusiyyətlərinin tədqiqi, “Ürəyin ölümü” və “Sevgi dünyası” adlı romanlarında özünü göstərən əsas məsələlər, qaldırılan problemlər, xüsusilə də qadın sevgisi və onun təhlilidir.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası – Magistr işi elmi-nəzəri mənbələr və bədii qaynaqlara istinadən bioqrafik və mədəni-tarixi metod əsasında hazırlanmışdır. Burada həmçinin müasir filologiyanın konsepsiyalarından da istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işində yazıçının “Ürəyin ölümü” və “Sevgi dünyası” adlı iki mühüm əsəri geniş şəkildə təhlil edildiyindən müraciət etdiyimiz digər təhlil prinsipi analitik metodun təhlil prinsipi olmuşdur. Bu metodun vasitəsilə əsərlər ətraflı tədqiq edilmiş və daha lazımi nəticələr əldə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – İrland yazıçısı Elizabet Boinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında diqqətdən kənar qaldığı üçün ölkəmizdə bu mövzuda elmi tədqiqatlar mövcud deyildir. Magistr işinin elmi yeniliyi bundan ibarətdir ki, İrland roman yazarının yaradıcılığı psixoloji məqam və “sevgi fəlsəfəsi” prizması baxımından təhlil olunur. Azərbaycanda ilk dəfə olaraq yazıçının yaradıcılığı, bədii-fəlsəfi görüşləri, dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynayan uşalığ xatirələri və dünya müharibələri əsərlərinin timsalında təhlilə cəlb

edilmiş, “Ürəyin ölümü” və “Sevgi dünyası” adlı mühüm əsərləri müxtəlif aspektlərdən tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti – İrland ədəbiyyatının tədqiqi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının yeni konsepsiya və tezislərlə zənginləşdirilməsi baxımından mühüm nəzəri əhəmiyyətə malik olub Elizabet Boin yaradıcılığı və onun sosial-siyasi dünyagörüşü, həmçinin psixoloji əsərləri ilə maraqlanan bütün mütəxəssislər üçün əhəmiyyətli mənbə hesab olunur. Magistr işinin nəticələrindən tələbə və magistr hazırlığında yardımçı vəsait kimi də istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası - Dissertasiya işinin mövzusu ilə bağlı “Elizabet Boinin “Ürəyin ölümü” əsərində ideya və məzmun xüsusiyyətləri” və “Elizabet Boinin “Sevgi dünyası” romanının psixoloji aspektdə öyrənilməsi” adlı iki elmi məqalə çap olunmuşdur.

Hər iki məqalə Azərbaycan Dillər Universitetinin "Xarici ölkələr ədəbiyyatı" kafedrasında aprobasiyadan keçmiş və kafedrada təşkil olunmuş iclaslarda müzakirəyə qoyulmuşdur.

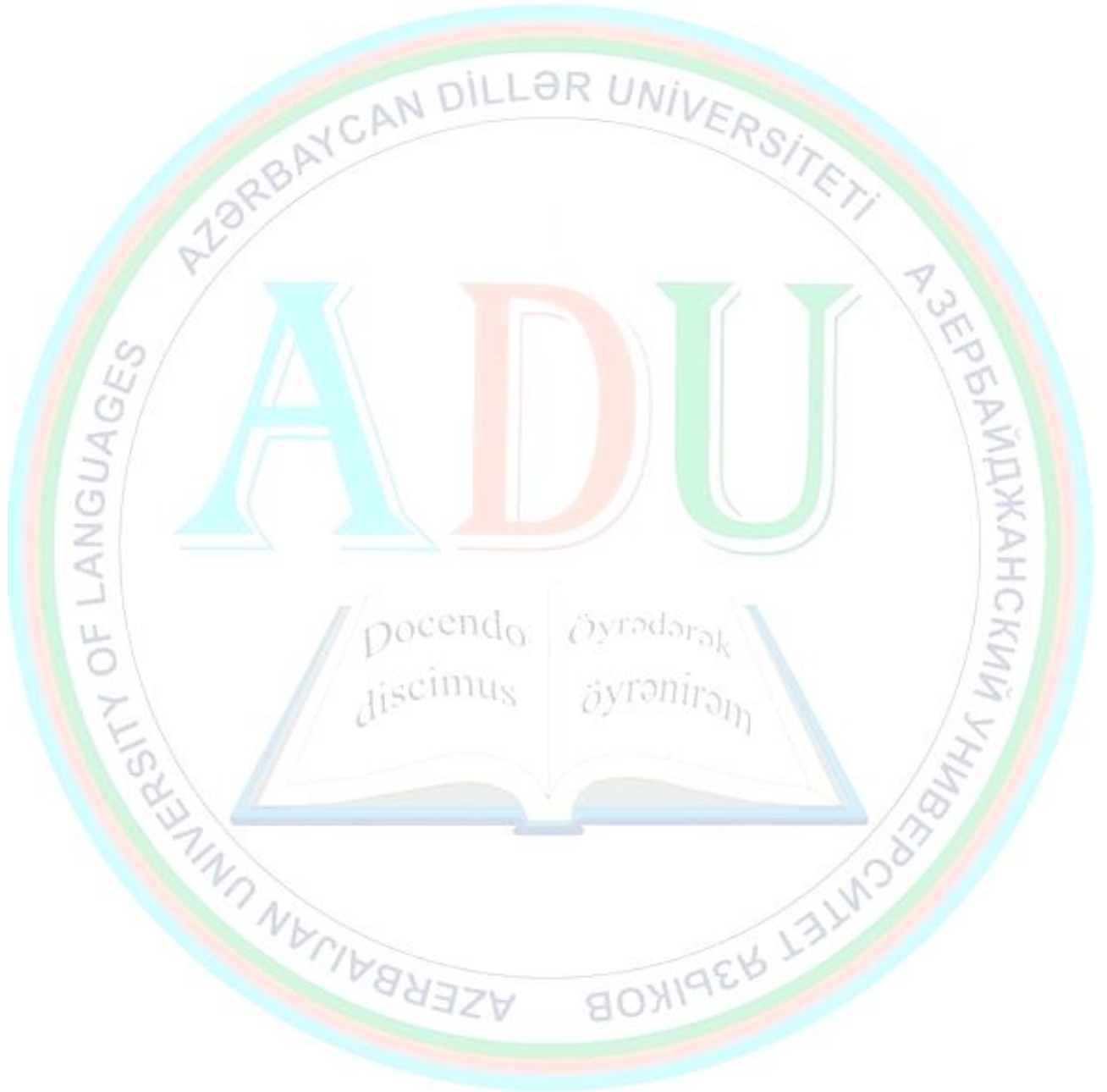
Dissertasiya işinin strukturu – Təqdim olunan magistr dissertasiyası giriş, iki fəsil, bir yarım fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslə “Elizabet Boinin “Ürəyin ölümü” əsərində ideya və məzmun xüsusiyyətləri” adlanır. Birinci fəsil “Ürəyin ölümü” romanında özgələşmə problemi və “Əsərin yazıldığı dövrdə sosial-siyasi mühit” adlı iki yarım fəsildən ibarətdir. Birinci yarım fəsildə müharibənin insanlarda qoyduğu təsirdən və bunun nəticəsində onlarda cəmiyyətə qarşı yaranan özgələşmə problemindən bəhs edilir. İkinci yarım fəsildə isə əsərin yazıldığı dövrdə sosial-siyasi mühitdən söhbət açılır və obrazların timsalında müharibənin acı nəticələri araşdırılır.

Dissertasiya işinin “Elizabet Boinin “Sevgi dünyası” romanının psixoloji aspektdə öyrənilməsi” adlı ikinci fəslində əsərin baş qəhrəmanı Liliyanın nakam sevgi həyatından bəhs edilir və keçmişlə ilə indiki həyatı müqayisə olunur. Bu əsərin timsalında yazıçının sevgi ilə bağlı fəlsəfi görüşləri, eyni zamanda, dünyagörüşü tədqiq edilir.

Dissertasiya işinin nəticə hissəsində əldə olunmuş qənaətlər ümumiləşdirilir.

Dissertasiya işinin sonunda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı göstərilir.

I FƏSİL

ELİZABET BOİNİN “ÜRƏYİN ÖLÜMÜ” ƏSƏRİNDƏ İDEYA VƏ MƏZMUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XX əsrin roman yazarları arasında özünəməxsusluğu ilə seçilən ən parlaq simalardan biri modernist cərəyanın nümayəndəsi, ingilis-irland əsilli yazıçı Elizabet Bövendir.

Elizabet Boin 1899-cu ildə iyunun 7-də Dublində dünyaya göz açmışdır. Elizabet Doroti Koul Boin 1899-cu ildə İrlandiyanın Dublin şəhərində anadan olmuş, lakin 1907-ci ildə İngiltərənin Hayt şəhərinə köçmüşdür. Valideynləri dünyadan köçdükdən sonra xalalarının himayəsində böyüyən Elizabet, ali təhsilli olmasa da, sonralar özünü yazıçılıqda sınamaq qərarına gəlir. Atasının ikinci evliliyindən dünyaya gələn ögey qardaşının köməkliyi ilə ilk cəhdlərini edərək 1923-cü ildə kiçik hekayələr toplusu ilə yazıçılıq fəaliyyətinə başlamışdır. Ədəbi yaradıcılığa qələm yoldaşı Rouz Makoliyinin köməkliyi ilə 20 yaşında ikən “Təsadüfi görüşlər” (“Encounters”) adlı kiçik hekayələr toplusu ilə başlamışdır. Yaradıcılığı boyunca bir çox kiçik hekayələrin və inşaların müəllifi olan ədibin ilk romanı isə dörd ildən sonra 1927-ci ildə nəşr olunmuşdur. Bu əsərlər arasında ən çox nəzərə çarpan və məşhurluq qazanan “Sonuncu Sentyabr” (“The Last September”,1929), “Parisdəki ev” (“The House in Paris”,1935), “Ürəyin ölümü” (“The death of the Heart”,1938), “Günün istisi” (“The Heat of the Day”,1949) adlı romanları ikinci dünya müharibəsi zamanı Londonda cərəyan edən hadisələri özündə əks etdirir. “Eva Trout or Changing Scenes” adlı sonuncu əsəri isə 1968-ci ildə nəşr olunmuş və bədii aləmdə səs-küyə belə səbəb olmuşdur. Bir müddət sonra, 1930-cu ildən etibarən, ədəbi karyerasının ən yüksək zirvəsinə çatan E.Boin, öz dövrünün V.Vulf, Henri Ceyms, Ceyn Oustin kimi məşhur yazıçıları ilə müqayisə olunur. Həyat yoldaşının ölümündən sonra Amerika universitetlərində tədrislə məşğul olan Boin 1973-cü il fevral ayının 22-də Londonda ağciyər xərçəngindən dünyasını dəyişir.

Elizabet Boinin yaradıcılığına nəzər salsaq görərik ki, yazıçı saf sevgi, xəyanət, ikiüzlülük, qadın problemi və psixoloji mövzulara toxunaraq, həyatın ən saf insanı

belə necə dəyişdiyini, yaşa dolduqca, təcrübə qazandıqca həyatın insan övladının məsumluğunu amansızcasına əlindən almasını diqqətə çatdırmaq istəyir. O, həmçinin qısa hekayələri ilə də geniş oxucu kütləsi qazanmışdır. Qeyd edək ki, yazdığı gündəliklərdə özünü bir qadın olmasdan öncə yazıçı kimi görən Boin, öz qeyri-adi yazıçılıq istedadı, zəngin söz ehtiyatı ilə nəinki öz oxucularını, hətta kanadalı diplomat, Alan Kameronu da özünə aşıq etməyi bacarmışdı. Tezliklə ailə həyatı quran cütlük bir müddət xoşbəxt həyat sürsələr də, evlilikdən sonra gözləndiyi kimi eşq və macəra dolu həyat yaşamamışlar. Qeyd edək ki, Boin ailəli olsa da bir neçə dəfə sevgi yaşamış, daha sonra həyat yoldaşı ilə həyatını davam etdirə bilməyəcəyini anlayaraq ondan ayrılmışdır. İyirmi səkkiz illik ailə həyatı dönəmində bir sıra eşq macaraları yaşayan və ən azı əsərləri qədər məşhurluq qazanan, gündəlikləri ilə gündəmdən düşməyən yazıçının keçirdiyi sevgi hissləri, yaşadığı maddi və mənəvi çətinliklər, müharibə dövründə qarşılaşdığı xoşagəlməz hadisələr əsərlərində aydın şəkildə öz əksini tapmışdır. “Otel”, “Sonuncu Sentyabr”, “Parisdəki ev”, “Günün istisi” və s. əsərlərini buna misal göstərmək olar.

Elizabet Boinin həyatına diqqətlə nəzər saldıqda əsərlərinin çoxunu demək olar ki, öz həyatından götürdüyü, yaratdığı yetim qız obrazları vasitəsilə əslində öz yaşadıklarını oxucuları ilə bölüşdüyünü görürük. Lakin bir çox yazıçılar kimi E.Boin də bu fikrə qəbul etməkdən imtina edərək, yazdığı əsərlərin öz fantaziyasının məhsulu olduğunu, şəxsi həyatı ilə yaratdığı əsərlər arasında heç bir bağlılığın olmadığını qətiyyətlə vurğulamış və bildirmişdir ki, romanlarındakı mövzular, obrazlar hamısı yaşadığı dövrlə səsleşir və ətrafında olan digər insanların taleyindən bəhs edir. Boin dünya müharibələrinin şahidi olduğu üçün demək olar ki, həyatının hər dönəmində o dövrü xatırlamış, insanların başlarına gətirilən müsibətlərdən təsirləndiyini yazdığı romanlarında açıq şəkildə göstərmişdir.

“Ürəyin ölümü” romanının əsas qəhrəmanı olan Portia obrazı ilə fikrimcə, yazıçı uşaqlıq xatirələrini uğurlu şəkildə canlandırmağı bacarmışdır. Yazıçının yaradıcılığını bioqrafik metodla araşdıran bir sıra tədqiqatçılar məhz bu obrazın köməkliyi ilə Boinin də illər öncə valideynlərini itirdikdən sonra zavallı yetim bir qız olduğunu, həyatının qalan hissəsini qohumlarının evində keçirdiyini və yazıçının öz

dili ilə desək “outsider” (kənardan gələn) həyat təzi yaşadığı qənaətinə gəlmişlər. Belə ki, Boin də öz qəhrəmanı Portia kimi hər zaman sığına biləcəyi rahat bir evinin, güvənəcəyi yaxınlarının olmasını arzu etmiş və zamanla öz yaşadlarından fərqli olaraq həyata daha fərqli prizmadan baxmağı bacarmışdır. O da uşaq olarkən Portia kimi daim özünə suallar verir, böyüklərin hərəkətlərini, gözlənilməz hadisələr qarşısındakı ilk reaksiyalarını və digər insanlara olan münasibətlərini dəqiqlik və həssaslıqla müşahidə edərək onlardan müəyyən nəticələr çıxarırdı. Məhz bu cür fərqliliyə və həssaslığa malik olması illər sonra Boini tanınmış yazıçılardan birinə çevirir.

“Sevgi dünyası” romanının əsas qəhrəmanı olan Liliyadan bəhs edərkən qeyd edək ki, gəncliyində həqiqi, lakin nakam eşq yaşayan bu tənha qadın bütün həyatı boyunca öz daxilində təlatüm yaşayır, lakin bunu ətrafında olan hər kəsdən, hətta öz həyat yoldaşı və qız övladlarından belə gizli saxlayır. Dərdini kiminləsə bölüşəcəyi halda heç kəsin onu anlamayacağını, əksinə, sevdiyi şəxs öldükdən sonra hələ də ilk sevgi hisslərinin ölmədiyini biləcəkləri təqdirdə hər kəs tərəfindən qınaq obyektinə çevriləcəyini düşündüyü üçün bu acını həmişə öz içində çəkməyi üstün tutur. Lakin özü də bilmədən bu dərd Liliyanı bütün yaxınlarından, iki qız övladından belə uzaq salır.

Montefort malikanəsində yaşayan bu ailənin üzvləri arasında demək olar ki, ailə bağlılığından söz belə gedə bilməz; bu evdə hər kəs sanki öz həyatını yaşayır. Artıq yeniyetməlik yaşına çatan qızlar isə valideynlərindən izn almağa ehtiyac duymadan sərbəst qərarlar almağa alışırlar.

Liliyanın evin çardağında illərlə gizlətdiyi sevgi məktublarının tapılmasından sonra isə demək olar ki, evdə hər şey dəyişir. Artıq zamanla Liliya etdiyi səhvi anlayır; belə gedərsə öz uşaqlarını, ərinə, yaşadığı rahat həyatı belə itirəcəyini anlayır və özündə güc toplayaraq son dəfə Fredlə səmimi şəkildə söhbət etməyə nail olur. Məhz bu addımı Liliyanı uçurumun kənarından xilas edərək ona ikinci həyatı qazandırır, başqa sözlə desək, həyatında ikinci günəşin doğmasına səbəb olur. Amma qəbul etməliyik ki, həyatda günəş ikinci dəfə parlarsa da, o, daha əvvəlki kimi isitmir.

Qısacası, Boin “Sevgi dünyası” əsərində Liliyanın, “Ürəyin ölümü” romanında isə Portianın timsalında bir qadın kimi xoşbəxt ola bilməməyini və tənha qalmağın, yetim uşaq kimi böyüməyin çətinlikləri və acı nəticələrini sətraltı cümlələrlə vermiş və bununla da öz oxucularını həmin dövrün insanının həyat tərzilə yaxından tanış etmişdir.

Bugün də Elizabet Boinin əsərləri irqindən, cinsindən, yaşından, hətta milliyyətindən asılı olmayaraq bütün oxucular tərəfindən oxunur və rəğbətlə qarşılır. İrland yazıçısı E.Boin əbəs yerə o dövrün ən məşhur, bəddi aləmdə öz sözünü söyləmiş yazıçılarla müqayisə edilmir.

1.1 “Ürəyin ölümü” əsərində özgələşmə problemi

E.Boin daima yaradıcılıq axtarışlarında olan bir sənətkar olmuşdur. Mahir söz ustası olan Boin məharətlə öz qəhrəmanlarının mənəvi dünyasına nüfuz etmiş, onların ziddiyyətli xarakterlərinin gizli tərəflərini də təqdim etmişdir. Onun bu cəsarətli addımı ədəbiyyatda bir yenilik olaraq qarşılanmışdır. Əsərləri arasında ona daha çox məşhurluq gətirən 1938-ci ildə yazdığı “Ürəyin ölümü” romanıdır. Sayca 6-cı olan bu roman, yazıçının şəxsi həyatı ilə səsleşən, uşaqlığından bəri yaşadığı çətinlikləri özündə daha çox əks etdirən əsər hesab olunur.

“Ürəyin ölümü” əsərində erkən yaşda valideynlərini itirmiş Portia adlı 16 yaşlı gənc bir qızın acınacaqlı həyatından bəhs olunur. Qeyri-qanuni nikahdan dünyaya gələn Portia əsərdə müsbət qəhrəman qismində çıxış edir. Belə ki, 52 yaşlı ata, cənab Kveyn, ailəli olmasına baxmayaraq, ilk xanımı ilə olan evliliyi onu qane etmədiyi üçün özündən 23 yaş kiçik bir xanımla sevgi münasibətində olur və bir müddət sonra cütlüyün Portia adlı yeganə qızları dünyaya gəlir. Bundan xəbər tutan ilk xanımı, öz kübarlığını qorumaq naminə, alicənablığına xələl gəlməsin deyərək, heç bir mübahisəyə yol vermədən, yoldaşının geyim və əşyalarını toplayaraq onu ikinci xanımı Ayryn ilə birlikdə “birdəfəlik” yola salır və həyatına öz malikanəsində, oğlu Tomas ilə birlikdə, heç nə olmamış kimi yaşayaraq davam edir.

Yeni cütlüyün ilk günləri yaxşı keçsə də, sonradan hadisələr mənfi yöndə irəliləyir. Belə ki, cənab Kueyn xəstələnərək vəfat edir və çox keçmir ki, ana da

xəstəlik səbəbindən dünyasını dəyişir. Atasının vəsiyyətinə əsasən, sevimli övladı Portia yetkinlik yaşına çatana qədər ögey qardaşı Tomasın yanında qalmalı və sonra xalasının himayəsinə verilməli idi. Atasını itirəndən sonra anası ilə otellərdə gəzəri həyat sürməyə məcbur olan 16 yaşlı Portia valideynlərini itirsə də, ailə üzvlərindən biri hesab etdiyi qardaşı ilə bir dam altında yaşayaraq, ilk dəfə isti yuvaya sahib olacağını və artıq heç bir maddi çətinlik çəkməyəcəyini düşünürdü. Bu ümidlə yola düşən Portia, tamamilə gözlənilməz bir situasiya - qohumlarının soyuq münasibəti - ilə qarşılaşır.

Atasının anasına xəyanətini unuda bilməyən, 16 il əvvəl bu kiçik qızcığazın dünyaya gəlişi ilə həyatı alt-üst olan, uzun müddət ailəli olsa da, xanımı ilə arasında soyuq münasibəti olan və övlad sahibi ola bilməyən Tomas üçün ögey bacısını görməsi və onu öz himayəsinə almaq məcburiyyətində qalması, görünür, onun üçün o qədər də xoş və asan deyildi. Xanımı Anna isə övlad sahibi ola bilməsə də, bu cür saf qəlbli bir qıza öz qucağını açaraq ona şəfqət göstərmək əvəzinə, gənc Portiaya daim soyuq münasibət bəsləyir, hətta, bununla kifayətlənməyib, öz davranışları ilə ona, əvvəllər hansı həyat tərzi yaşadığını, dünyaya gəlişi ilə nələrə səbəb olduğunu tez-tez xatırladır, bununla da, yetim qızcığazın qəlbini daha da incidirdi. Buna Annanın evin qulluqçusu olan Maçetə Portianın nahar vaxtı otağında deyil, ailə ənənəsinə uyğun olaraq hamı ilə birlikdə süfrədə oturmalı olduğunu sərt şəkildə deməsini misal göstərmək olar. Həmin evdə Portia ilə mehriban davranan, ona nəvaziş göstərən, yalnız evin qulluqçusu xanım Maçet idi. Axşamlar o, Portianın otağında keçmiş haqqında söhbətlər edir, atası cənab Kveynin necə sadıq və mərhəmətli bir kişi olduğunu və nə üçün evdən çıxarıldığını ona danışdı.

Portianın həmin evdə sevilməməsinin əsas səbəbi keçmiş ilə bağlı olsa da, bu, yeganə səbəb deyildi. “Onun həddən ziyadə saflığı, özünü qəribə aparması, daim nə isə öyrənməyə çalışması Tomas ilə Annanı qıcıqlandırır və özündən uzaqlaşdırırdı” (2). Annanın Portiaya pis münasibət bəsləməsinin digər səbəbi isə Portianın onunla bağlı olan düşüncələri idi. Belə ki, Portia o evdə baş verənləri, Annanı sevmədiyini, onların maraqsız həyat tərzi sürdüklərini və həmin evdə yaşayan böyüklərin gələn qonaqlar və ona qarşı heç zaman səmimi davranmadıqlarını hər axşam öz

gündəliyində açıq şəkildə yazırdı. Anna isə Portianın xəbəri olmadan, hər dəfə onun gündəliyini gizlincə oxuyur və gənc qıza qarşı nifrəti günü-gündən artırdı. Lakin bu da əsas səbəb deyildi. Annanı ən çox narahat edən məsələ isə Portianın onun keçmişi barədə məlumatlı olması idi. Belə ki, ailəvi dostları olan Robert Picn Annanın Tomasla ailə qurmadan münasibətdə olduğu sevgilisi idi. İlk sevgisini hələ də unuda bilməyən Anna Robertin ona olan məktublarını Tomasdan gizlədərək evdə saxlayır və vaxtaşırı onları oxuyaraq keçmişini, ayrılıqlarının səbəbini özlüyündə araşdırırdı. Robertlə yaşanıb bitmiş münasibəti haqqında kiminsə bilməsini özü üçün təhlükə hesab edir və bu səbəbdən də Portiaya olan qəzəbi soyumurdu.

Portianı narahat edən digər hadisələrdən biri də məktəbdəki müəlliminin ona: “*Çantanı daim özünlə daşımağa ehtiyac yoxdur, bura otel deyil, get və digər şagirdlər kimi çantanı şafına qoy*” (3) – deyərək, onunla nəzakətsiz şəkildə davranması idi. Qeyd edək ki, Portia, digər məktəblərdə yüksək nəticə göstərməyən, dərslərində müvəffəqiyyət qazana bilməyən varlıların oxuduğu qızlar məktəbində təhsil alırdı. Bu da çox güman ki, onun əvvəllər yaşadığı həyat təzi ilə bağlı idi.

Yaşadığı evdə monoton həyat tərzindən sıxılan Portia sonralar Annanın dostu 23 yaşlı Ediyə aşiq olur və onunla birlikdə bütün acılardan, bu sıxıntılı həyatdan qurtulacağına ümid edir. Öz düşüncələrini heç kəslə bölüşməyən Portia yalnız sevdiyi oğlana öz gündəliyini oxumasını icazə verir. Edi isə ona, aralarındakı münasibətdən gündəliyində bəhs etməməsini tapşırır, çünki onun Annanın gündəliyi oxumasından xəbəri var idi.

Bir gün məktəbdə Edidən aldığı məktubu gizli şəkildə oxuyarkən, müəllimi tərəfindən yaxalanan Portia özünü məktəbin qapısında tapır. Həm sinifyoldaşı, həm də yaxın rəfiqəsi olan Lilian ilə öz hisslərini bölüşən Portia səhv etdiyi üçün peşmançılıq hissi keçirir. Buna görə də Edinin daha ona məktub yazmamasını xahiş edir, çünki onlar bu münasibətlərini hər kəsdən, hətta evdəkilərdən belə gizlədirdilər. Ögey qardaşı Tomas Edi ilə Portianın münasibətlərindən xəbər tutsa da, buna çox etinasız yanaşır və Portianın gələcəyinə görə o qədər də narahatçılıq keçirmirdi. Lakin Portianın otağını təmizləyərkən balışının altından məktublardan birisini tapan

xanım Maçet, yetim qıza halı acıdığı üçün Portianı Edinin yaxşı adam olmaması ilə bağlı xəbərdar edir və ondan uzaq durmasını xahiş edir.

Hadisələr gənc Portianın gözündə çox yaxşı görünсə də, əslində hər şey onun düşündüyü kimi deyildi. Portianın onu təmiz qəlblə sevməsinə baxmayaraq, Edi çox eqoist, tüfeyli həyat tərzinə meylli, içki düşkünü və daim qızlarla qısamüddətli münasibətlər yaşamağa alışan bir gənc idi. Portianın ona bağlılığını görən Edi dəfələrlə necə birisi olduğunu, məşuqunun saf məhəbbətinə layiq olmadığını boynuna alsa da, Portia bütün deyilənləri bir mənalı şəkildə rədd edir və onun deyildiyi kimi pis insan olduğunu ağına belə gətirmək istəmirdi, axı Edi onun xəyalında tamamilə başqa bir oğlan, real həyatın çirkinliklərindən uzaq olan, bütün qəlbi ilə sevməyi bacaran və onu anlayan, bəlkə də yeganə şəxs idi.

Əsərdə həmçinin, Tomasla Annanın istirahət üçün İtaliyaya olan səyahətlərindən də bəhs olunur. Söhbət əsnasında hər ikisi Portiaya olan hisslərinə bəraət qazandıraraq, onu özləri ilə aparmamağı qərara alırlar. Onlar dönənə qədər evdə tək qalması deyə, Portianı Annanın əvvəlki dayəsi, xanım Hikomun yanına yollayırlar.

Portia özünü, həyat yoldaşının ölümündən sonra Uaykiki adlı evində ögey oğlu və qızı ilə bir təhər dolanaraq yaşayan Hikomun yanında daha xoşbəxt hiss edirdi. Burada onu səs-küylə açılan səhərlər, tez-tez şənliklər təşkil edən bivec insanlar, Annagildə riayət etməli olduğu qaydalardan, monotonluqdan uzaq və sərbəst həyat gözləyirdi. Hətta, Portianın burada sərbəst şəkildə Edi ilə görüşmək imkanı da var idi.

Çox keçmir ki, bu xoş günlər onun məyusluğu ilə əvəz olunur. Belə ki, son görüşlərində Edinin Portiaya artıq onu əvvəlki kimi sevmədiyini, özünü daha onunla xoşbəxt hiss etmədiyini etiraf etməsi, film izləyərkən Edi ilə Hikomun qızı Dəfnənin əl-ələ tutduqlarını görüb bundan sarsılması, digər tərəfdən Annanın onun gündəliyini gizlin şəkildə oxuduğunu xəbər tutması, nəhayət, Portianın acıq edərək evi tərk etməsinə səbəb olur.

Əsərin əvvəlində sevgiyə, saf məhəbbətə önəm verən gənc qızcığaz, artıq anlayır ki, həyatda mənəviyyata deyil, mənəfətə üstünlük verən insanlar başqaları ilə münasibətlərində belə səmimilik onlar üçün önəmli deyil, mühüm olan öz rahatlıqlarını təmin etmək və özlərini xeyirxah insan kimi göstərərək başqalarının

rəğbətini qazanmaqdır. İnsanın təbiətən xəyanətə və nankorluğa meylini başa düşən Portia, çıxış yolunu Annanın köhnə sevgilisinin dostu, 50 yaşlı Meycə Brutun yanına qaçaraq, ona sığınmaqda görür. Özündən yaşca çox böyük olan bir kişiyyə əsl evdar bir qadın kimi onun üçün yemək bişirəcəyini, ev işlərini yerinə yetirəcəyini vəd edərək, onunla ailə qurmasını təkid edir. Lakin gənc qızın halına acıyan Meycə Brut onun etirazına baxmayaraq, evə qayıtması üçün əlindən gələni edir. Tomasla Anna bütün bunlara biganə olduqları üçün Portianın evə gətirilməsi sonda yenə Matçetin üzərinə düşür.

Diqqətlə nəzər salsaq görürük ki, bu əsər sirrlərlə zəngin bir əsərdir. Hər bir peronaj bir-birindən nə isə gizlədir; Portia ilə Edi bir-birlərini sevdiklərini ev sakinlərindən, Anna keçmiş sevgilisindən saxladığı məktubları ərinədən və Portianın gündəliyini oxuduğunu onun özündən gizlətməsi və s. Ən utancverici sirr isə Portianın vaideynlərinin gizli sevgi münasibətləri idi. Bunun isə əsas səbəbi o dövrdə, İngiltərədə qeyri-qanuni nikahların cəmiyyət tərəfindən birmənalı qəbul edilməməsi idi.

“Ürəyin ölümü” romanı quruluşca “Fani dünya”, “Nəfs” və “Şeytan” adlı 3 fəsildən ibarət olub, hər fəsil də bölmələrdən təşkil olunmuşdur. İlk fəsil Portianın qışda Londonda keçirdiyi günlərdən, ikinci fəsil onun yazda dənizkənarı evdə yaşamasından, sonuncu fəsil isə yay aylarında yenidən Londona qayıdaraq oradakı həyatından bəhs edir. “Xristian inancına görə, paklığını qorumaq istəyən hər bir insan fani dünyaya, dünya malına, nəfsani istəklərə meyl etməməli, dünya ləzzətlərinə aldanmamalı və oğurluq, yalançılıq kimi pis əməllərdən çəkinməlidir. Məlumdur ki, əsərin yarımbaşlıqları da elə bu inanca əsaslanır” (4).

Əsərin yazı üslubuna gəldikdə isə hadisələr sanki hər şeyi kənardan diqqətlə izləyən müəllifin dilindən açıq şəkildə izah edilir. Lakin növbəti səhnələrdə müəllif təhkiyəçi qismində iştirak edir, bəzən isə 1-ci şəxsin dilindən də danışır. Buna Portianın öz gündəliyini yazarkən, ətrafında baş verənlərə öz münasibətini bildirməsini misal göstərmək olar. Səhnələrdən birində Annanın düşüncələri 3-cü şəxsin dilindən nəql olunur. Romanda oxuyuruq:

"There seemed to be some way she did not know of by which people managed to understand each other." İnsanların bir-birini anlaya bilməsi üçün istifadə etdikləri yollardan görünür onun xəbəri yox idi. Növbəti paraqraflardan birində isə təhkiyəçi qəfildən Annanın dilindən çıxış edir: "All I said to Thomas was, get off my quilt." Tomasa söylədiklərimin hamısı yalnız yatağımdan çıxması idi. (tərcümə bizə məxsusdur.)

Ümumilikdə isə qeyd edək ki, əsərdə hadisələr müxtəlif personajlar tərəfindən fərqli baxış bucağından nəql edilir. Bundan əlavə, müəllif əsərdə ironiyadan da istifadə etmişdir. Buna misal olaraq, müəllifin Annanın dilindən Portianı ağzı açılmayacaq kran (like a tap that won't turn on) adlandırmasıdır.

"Ürəyin ölümü" romanında "ölüm" həm rəmzi, həm həqiqi mənada başa düşülməlidir. Həqiqi mənada Portianın valideynlərinin hər ikisinin ölümü, Tomasın anasının ölümünü misal göstərmək olar. Rəmzi mənada isə, tənqidçilərin fikrinə əsasən, birinci dünya müharibəsindən sonra insanlarda yaranan ruh düşkünlüyü, gələcəyə ümidin ölməsi, habelə Portianın ətrafındakı böyüklərin öz soyuq və səmimi olmayan davranışları ilə onun məsumluğunu əlindən almaları, Edinin ona sarsıdıcı etirafından sonra artıq sevgiyə olan inamının itməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəllifin romanın əvvəlində təbiəti təsvir etməsi belə ölümü xatırladır; məsələn, Boin Kveynlər ailəsinin evinin yanındakı parkı təsvir edərkən "qara divarlar", "solğun", "kövrək" kimi sözlərdən istifadə etməklə 1930-cu illərdə yaşayan insanların yaşadığı depressiyanı, ümumilikdə o dövrün ruhunu həm öz cəmiyyətinə, həm də gələcək nəsillərə izah etməyə çalışmışdır. Özü ilə Dünya müharibələrini gətirən, milyonlarla insanların həlak olduğu yeni yüzillikdə insanların cəmiyyət və ümumən, insan haqqında düşüncələri də sarsılmışdır. Portia bunlardan xəbərsiz olsa da, Birinci Dünya müharibəsinin canlı şahidi olan Kveynlər ailəsi və onların dostlarının da cəmiyyətə qarşı münasibəti də köklü şəkildə dəyimişdir. Bu baxımdan Portia və ətrafındakı böyüklər sanki iki müxtəlif dünyanın adamları idilər. Bununla yazıçı iki nəslin nümayəndələri, onların düşüncə tərzləri arasındakı uçurumu göstərmək istəmişdir.

1.2 Əsərin yazıldığı dövrdə sosial-siyasi mühit

Birinci və ikinci dünya müharibələri (1918-1939) arasındakı dövr elə bir dövrdür ki, insanların artıq siyasət, cəmiyyət və ənənəvi müəssisələrə olan inamları itmişdir. Halbuki, yeni əsrdə bütün dünyada, ələlxüsus Birləşmiş Krallıqda insanın, mənəviyyatın yüksəlişi və çiçəklənmə dövrü olacağına ümid olunurdu. Elə məhz bu səbəbdən də “Ürəyin ölümü” əsərində Kveynlər ailəsi 1930-cu illərdə dünyada baş verən, eləcə də yerli hadisələrdən kənarında təsvir olunur.

1930-cu ildə Hitlerin başçılığı altında Almaniya ordusu qonşu dövlətləri işğal etmək yenidən silahlandı. Beləliklə, Almaniya tərəfindən başlatılan və bütün dünyanı, xüsusilə Londonu bürüyən depressiya dövrü bir sıra tükürpədicə nəticələrə gətirib çıxardı. Britaniya xarici siyasətdə bir çox çətinliklərlə qarşı-qarşıya qalması ölkənin daxili siyasətində gərginliklərin yaranmasına, iqtisadiyyatın çökməsinə gətirib çıxarırdı. Bu isə saatlarla ağır iş rejimində çalışan, lakin zəhmətlərinin qarşılığını ala bilməyən işçilərin, nəhayət, ümumi tətillər (general strikes) etməsinə səbəb olurdu. Heç bir nəticə verməyən və tez-tez yatırılan bu üsyanlar nəticəsində həmkarlar ittifaqı bir şeyi anladı ki, seçki zamanı səsvermədə qalib gələrək ölkənin idarəçiliyini ələ keçirmək yeganə çıxış yoludur.

1918-ci il Britaniyada uzunmüddətli mübarizədən sonra qadınlara da kişilər kimi bərabər hüquqların verildiyi və digər önəmli sosial dəyişikliklərin baş verdiyi bir dövrdür. Lakin bu hüquq yalnız 30 yaşına çatmış xanımlara və varlıların xanımlarına aid edilirdi. O vaxta qədər hətta, qadınlara Oksford və Kembric kimi universitetlərdə elmi dərəcələrə yiyələnməyə də icazə verilmirdi. 1928-ci ildə isə Emilin Pankurstun təşəbbüsü ilə təşkil olunan mitinq və qarşıdurmalarda bütün qadınlar səsvermə hüququ əldə etdilər. Əsərdə Dəfnə və onun dostlarının 1928-ci ildə onlara verilən səsvermə hüququndan sevincli şəkildə istifadə etməsini oxuyuruq.

İkinci dünya müharibəsində həlak olan kişi işçilərin boş qalan yerlərini artıq qadınlar tutmağa başlayırdı. O zamanda etibarən milyonlarla qadın işçi ofislərdə, fabriklərdə və s. çalışmağa başlamışlar. Bugün artıq Birləşmiş krallıqda işçi qüvvəsinin 45 faizini qadınlar təşkil edir. Bu da digər Avropa ölkələri ilə müqayisədə

böyük göstəricidir. Qadınlar nəinki idarəçilik, təhsil, tibb sahələrində, hətta (35%) bizneslə də geniş şəkildə məşğul olur və yeni iş yerləri də açirlar.

Otuzuncu illərdə yalnız zəngin ailələrin xaricdə istirahət etməyə imkanı çatırdı. Əsərdə biz bunu Anna və Tomas Kveynin Kapriyə səyahətinin timsalında görə bilərik. Bugün isə hər on Britaniya sakinindən altısı istirahət üçün ildə bir dəfə xarici ölkələrə üz tutur və bu say getdikcə artmaqdadır.

Tənqidçilər “Ürəyin ölümü” əsərinə iki cür yanaşırlar: əsərdəki anasız qızla eyni həyatı yaşayan müəllifin də uşaqlıqda yaşadıklarını müzakirə etməklə; və əsər boyunca izlənən saflıq və təcrübə arasındakı konfliktini müzakirə etməklə.

Altı yaşında olarkən atasını əqli xəstəlik səbəbindən atasını itirən, on üç yaşında isə xərcəng xəstəliyinə görə anasını itirən Boin, İngiltərəyə - qohumlarının yanına göndərilir. Tənqidçi Henin fikrincə, Boin özü də bilirdi ki, bədii fəaliyyət müəllifin şəxsi təcrübəsi ilə sıx bağlıdır, lakin eyni zamanda o, əsərin avtobioqrafik əsər hesab olunmasını bir mənalı şəkildə rədd edir və bu fikri əsassız hesab edirdi. Buna baxmayaraq, bir sıra tənqidçi, “Ürəyin ölümü” də daxil, Boinin bir çox əsərlərində böyük nəzarətindən məhrum olan yetim qız (motherless girl, lacking any guiding adult hands) obrazı əsas mövzu obyektini olaraq qalır. Edvin C.Kenin Boinlə bağlı qeydlərində oxuyuruq ki, Boinin daxilində gizlətdiyi və onu daim düşündürən keçmişinə daha çox maraq göstərməsi, anasız uşağın xiffətini çəkməsi məsələsi ön planda durur. Boinin yaratdığı yurdsuz qalan uşaq obrazı yaşamaq, sağ qalmaq naminə daim öz kimliyini axtarıb tapmağa çalışır.

Bildiyimiz kimi Boin ingilis deyil, İrlandiyada imtiyazlı anqlo-irland ailəsində böyüyüb boya-başa çatmış, lakin yaşadığı ölkədən ingilis bağlarından uzaq düşmüşdür. Tənqidçi Marta Hen “Feminist yazıçılar” məqaləsində Boinin yaradıcılığına münasibət bildirmişdir: “Boinin həmvətənləri olan irlandlardan ayrı düşməsinin əsas səbəbi onun yüksək zümrəyə mənsub olması idi.” (24)

Bundan əlavə, Boin “Ürəyin ölümü” əsərində yaratdığı “kənar adam” obrazı ilə həm də siyasi məsələlərə də toxunmuşdur. Riçard Tilingastın fikrincə, anqlo-irland xalqı on altıncı əsrdən etibarən, həmişə özlərinin belə idarə etdikləri ölkədə köksüs və etibarsız sayılırdılar. Bu gərgin vəziyyət isə vaxtilə protestant hakim sinfin irlandların

torpaqlarını onların əcdadları olan irland katolik xalqından zorla almaları ilə əlaqədar idi. Belə ki, Boinin qohumları, irland xalqının iyirminci yüzilliyin əvvəllərinə təsadüf edən və öz milli azadlıqlarını əldə etməkdən ötrü qızgın mübarizəyə başladığı dövəndə həmin ölkədə özlərini özgələşmiş hiss edir və dövlət əhəmiyyətli hadisələrdən kənar qalırdılar. Tilingin fikrincə, bu gərginlik və ziddiyyət dolu məsələ Boinin əsərlərinə qədər uzanmış və personajların davranışında da təzahür etmişdir.

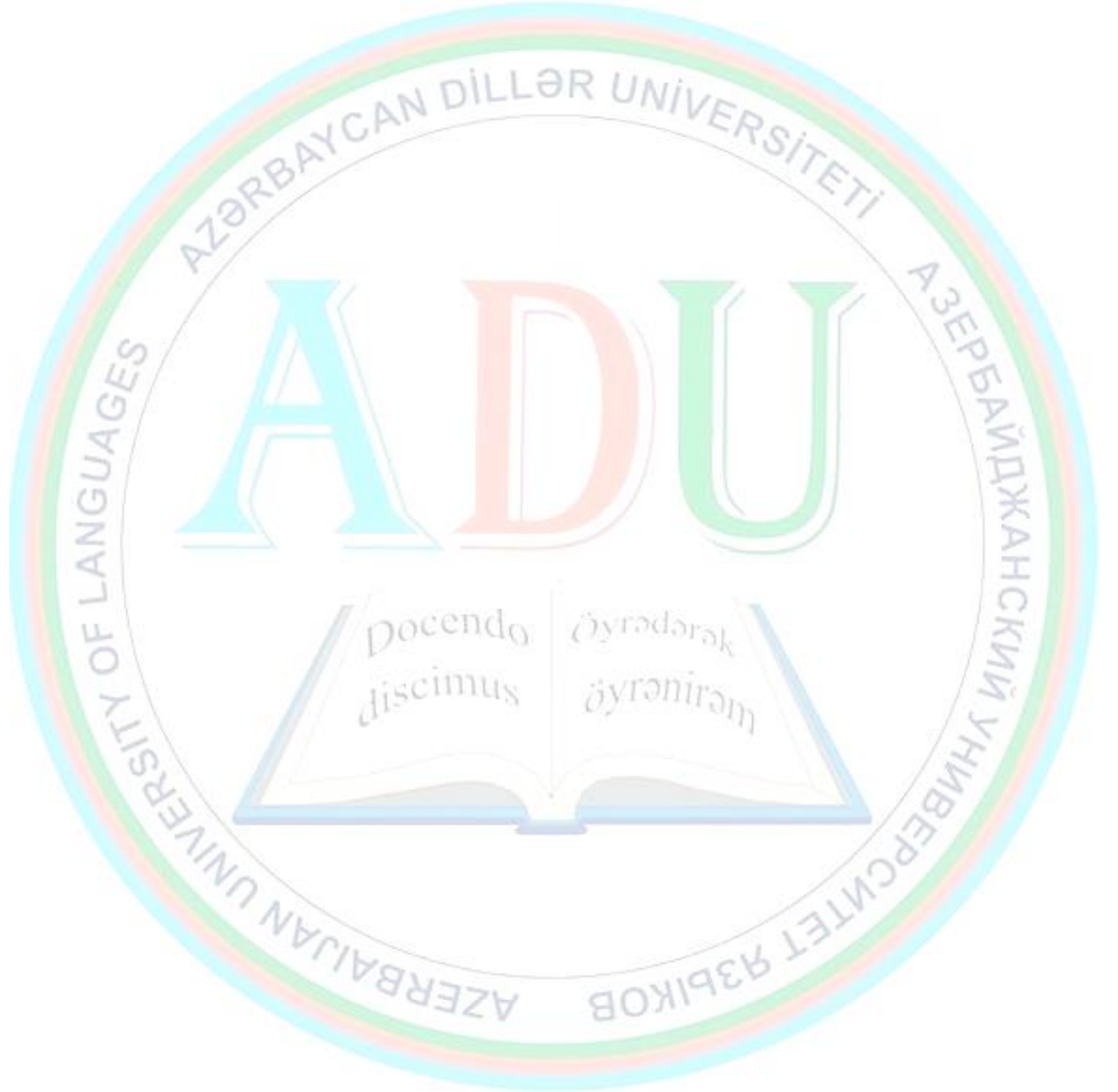
Boinin mədəni kökünün itməsi hissi və əsərin əsas qəhrəmanı olan “kənar adam” (outsider) arasındakı bu əlaqə Sin O’Faolinin “Yoxa çıxan qəhrəman” adlı məqaləsində də qeyd olunur. O bildirir ki: “Elizabet Boin təsvir etdiyi, haqqında danışdığı cəmiyyətdən elə doğulandan bəri ayrı düşmüşdür. O, irlandiyalı olduğundan, ən azı ingilis ənənələrindən bir köynək uzaqdır.” (24)

Boin Portianı heç bir günahı olmadan öz ölkəsindən didərgin düşmüş və bütün Avropanı gəzən bir sərsəri (vagabond) kimi təsvir etmişdir. Boinin də yaşadığı kimi Portianın da İngiltərə ilə bağı olduğu üçün şərait elə gətirir ki, Londona gəlməli və burada məskunlaşmalı olur, lakin yadelli birisi kimi. Gəldiyi gündən bəri ətrafında olan hər kəsin davranışını diqqətlə izləyib təhlil etmək bacarığı ilə hər kəsin diqqətini özünə çəkir və onu hər zaman təhlükəli vəziyyətdə saxlayır.

Tənqidçilər Boinin saflıq və təcrübə arasındakı əlaqəni anlamaq cəhdlərini də qeyd etməkdən yan keçməmişlər. Keni belə bir iddia irəli sürür ki, Boinin saf düşüncə və saf həyat tərzinə olan marağı onun insanın biliyə olan ilkin ehtiyacı və bilik əldə etdikdən sonra saflığı getməsi və bunun nəticəsində də eqoizmin doğması məsələsi onun əsərlərində izlənilən əsas mövzudur. “Ürəyin ölümü” əsərində də Portianın kim olduğu və gələcəkdə kim olacağı ilə bağlı düşüncələrə və Edini sevməsi ilə bağlı illuziyalara qapılması və həyatının bir dövəmindən digər dövəminə adlanması əsas məqam olaraq qalır.

30-cu illər həm şəxsi, həm də sosial durum baxımından Boinin həyatında ən iztirablı dövə olmuşdur. Yaşadığı cəmiyyətin ziddiyyətlərindən bezən yazıçını keçirdiyi hisslər onun yaradıcılığın da təsir göstərmişdir. Eyni zamanda beynəlxalq

aləmdə gərginliyin artması da onun mənəvi böhranına səbəb olur və bütün bunlar onu pessimizmə sürükləyirdi.

II FƏSİL

ELİZABET BOİNİN “SEVGİ DÜNYASI” ƏSƏRİNİN PSIXOLOJİ ASPEKTDƏN TƏHLİLİ

XX əsr Amerika ədəbiyyatının və incəsənətinin tanınmış simalarından olan Elizabet Boin əsərlərində insanın mənəvi aləmini, psixi və ruhi sarsıntılarını, yalan, xəyanət üzərində qurulan münasibətləri, şəxsiyyətin azadlıq arzusunun ustalıqla təsvir etmişdir. Yazıçıya görə insan üçün müvəqqəti yaşadığı bu dünyada azadlıq hər şeydən üstündür və o ruhən azad olmağa çalışmalıdır. Elizabet Boinin demək olar ki, bütün pyesləri insanın mənəvi psixoloji probleminin həllinə həsr olunsa da, “Sevgi dünyası” əsərində bu məsələ daha qabarıq şəkildə öz əksini tapmışdır.

İkinci dünya müharibəsi yazıçını dəhşətli dərəcədə sarsıtmışdı. Tənqidçi Keni Edwin Boinin yaşadıklarını və gəldiyi qənaəti Yucin O’Nildən gətirdiyi sitatla açıqlayır: “Sivilizasiya dağılır, dəyərlər məhv olur, əvvəlki gözəllik iyrənc əxlaqsıza çevrilir, dünya partlayır...” (27;8)

Beləliklə, Boin yaradıcılığında şəxsiyyətin cəmiyyətdə mənəvi potensialının reallaşması probleminə toxunur. Bir sıra tənqidlərə baxmayaraq, haqqında bəhs etdiyimiz hər iki əsər öz zamanında sosial mühitin gerçək təsviri, hadisələrin faciəvi çalarları İrlandiya səhnəsində özünəməxsus yer tutmuşdur.

Nitsşe qeyd edirdi ki, yaxşı və pisin xüsusiyyətlərini dərk etməyən insan güclü, təbii və azad fərdə çevrilməlidir. Əks təqdirdə bəşəriyyəti ümumi cırlaşma və qum zərrəcikləri kimi bir-biri ilə eyni olanların kədərli həyatı gözləyir. Filosof tədqiqatlarında modern insanın davranışlarının Qərb mədəniyyətinin dərin qatlarında pərdələnmiş real motivlərini açıb göstərməyə çalışır, Qərbin sivilizasiyasını birmənalı olmayan inkişafın nəticəsi kimi qiymətləndirirdi. İnsanın yaradıcı gücünü müəyyən edən, onu istiqamətləndirən bu iki başlanğıc Fridrix Nitsşeyə görə faciənin yaranmasının əsas səbəbləridir. (16, s.436).

Fransız filosofu Anri Vallon da insanın inkişafının qanunauyğunluqlarını araşdırmışdır. Materialist mövqedən çıxış edən filosofun fikirlərində insanın inkişafının hərəkətverici qüvvəsi onu əhatə edən və get-gedə mürəkkəbləşən şəraitlə qarşılıqlı münasibət kimi dərk olunur. Bu inkişafa təsir göstərən amillər içərisində

insani münasibətlər, davranış tərzləri, insanın yaradıcılıq qabiliyyəti daha çox əhəmiyyət kəsb edir. İnkişafın gedişi zamanı qeyd olunan təsirlərin xarakteri dəyişir və inkişaf keyfiyyətə bir mərhələdən digərinə keçid şəklində həyata keçir (22).

Belə ki, Andre Tridonun “Psixozanaliz və sevgi” (“Psychoanalysis and Love”) kitabı 1922-ci ildə nəşr olunmuşdur. Lakin ilk yerli qəzetlərin birində kitab haqqında “sevgi haqqında yeni təəccübləndirici kəşflər” kimi maraqlı şüar işlədilmişdir. Dərc edilən məqələdə Tridon sevginin məğzini, hansı tip insanların bir – birlərini sevdini, sevginin bəzən normal hesab edilməyən insanları ən ziddiyyətli hərəkətlərə yönləndirdiyini və sensasiya yaradacaq günahlara yol açdığını açıqlayır. Andre Tridonun “Psixozanaliz və sevgi” kitabında olduğu kimi irland yazıçısı E.Boin “Sevgi dünyası” əsərində Fredlə Liliyanın timsalında “nəyə görə bir-sıra insanların digərlərinə dözməsinə” və bu cür sevgilərin “normal” hesab edilmədiyini və tənhalığa sövq etməsini açıqlamışdır. (20)

Boin yaradıcılığını anlayıb dərk etməkdən ötrü bir sıra tənqidçilər onun əsərlərinin müxtəlif tərəflərini təhlilə cəlb etmişdirlər. Yazıçının yaradıcılığı ətraflı şəkildə tədqiq edilmədiyindən onun bir qayda olaraq yazıçını feminist hərəkatının qatı üzvü olmaqda tənqid etmişlər. Təəssüflər olsun ki, onun əsərlərində qaldırılan problemlər bizim ədəbiyyatda kifayət qədər öyrənilməmişdir. Bütün bunlar isə E.Boin yaradıcılığına yenidən nəzər salmağa əsas verir və bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatçılar onun əsərlərini məişət romanından daha çox psixoloji hekayə kimi təqdim edirlər. Hekayədə xəyal və reallıq mövzuları önə çəkilir, arzu prinsip etibarilə heç vaxt reallığa çevrilmir. “Sevgi dünyası” əsəri bu baxımdan səciyyəvidir. Həmin əsərdə də Liliya və Antoniya Gayın xəyalı ilə yaşayır, qarşılarına çıxan hər hadisədə ondan bir nişanə axtarırlar.

İnsanın psixikasının tədqiqi sahəsində digər təlimlərdən biri də avstriyalı alim Ziqmund Freyding psixozanaliz nəzəriyyəsi hesab edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Freyding özünə qədər insan haqqında söylənilmiş bir -çox təsəvvürləri rədd etmiş və cəsarətlə insanın şüuraltında olanları araşdırmaqla ciddi nəzəriyyələr irəli sürmüşdür. Freydingə qədər heç bir araşdırmada hər hansı psixiatr insanın şüuraltını tədqiq etməkdə onun

qədər onun qədər inamlı addımlar atmamışdır. Freydin nəzəriyyəsində insanın həyatında instiktlərin rolu haqqında xüsusi qeyd olunur. Freydin fikrincə, insanın arzu və istəkləri yaşadığı mühitdə yetərincə məhdudlaşdırılır və artıq insan arzu və istəklərinin reallaşmadığını anladığı üçün cəmiyyətin tələblərinə uyğun hərəkət etməli olur. Lakin insanın vadar olduğu vəziyyətdə yaşaması onun psixikasında mühüm təzadlara səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, sosial mühitin qadağan etdiyi arzu və meyllər şüuraltına yığılır və orada yerinə yetirilmə vaxtını gözləyir. Bir sıra insanlar digər fəaliyyət sahələrində zamanlarını keçirir və daxili dünyalarında yığılan enerjini sanki “dağıdaraq” yaşamağa davam edirlər. Zəif xarakterli insanların isə yaranmış vəziyyətdə yaşamağa davam edə bilmirlər və şüuraltında yığılmış enerji onlara əziyyət verir və nəhayət, bir müddət sonra bu kimi insanlar psixi pozğunluğa məruz qalırlar. Freydin fikrinə görə, incəsənət, başqa sözlə desək ədəbi yaradıcılıq şüuraltındakı istəkləri, instiktiv düşüncələri reallaşdırmağa xidmət edir (1; s. 46).

Beləliklə, yaradıcılıq prosesi alt şüurdan şüura doğru hərəkət edir. Freyde görə, sənət şəhvani istəklərin, təhtəlşüurda olan arzuların fantaziyanın məhsulu olan obraza keçməsinin nəticəsində yaranır. O sosial kökdən deyil, bioloji kökdən rişələnir və qeyri-şüuri xarakter daşıyır. Freydizm yaradıcılığı həyatdan və şüurdan təcrid edir, onu kor təbii, idarə olunmayan gücə çevirir. Sənətçi sanki toplumun sözcüsü durumundadır və o, əsərləri vasitəsilə sıxışdırılmış duyğuları ortaya qoyur. XX əsrin Ceyms Coys, Uilyam Folkner, Alber Kamü, Jan Pol Sartr, Frans Kafka, Elizabet Boin kimi yazıçılarının yaradıcılığı birbaşa Freydin görüşlərinin təsiri altında formalaşmışdır.

E.Boinin 1955-ci ildə aldığı qələmə aldığı sayca 5-ci olan “Sevgi dünyası” (“A World of Love”) adlı romanını yazıçıya şöhrət qazandıran əsərləri arasında qeyd etmək olar. Həmin əsəri Boinin ən mühüm yaradıcılıq əsəri, ümumiyyətlə isə XX əsr irland ədəbiyyatının ən əhəmiyyətli ədəbi-bədii nümunəsi hesab olunur. Əsərin bir çox motivləri ədibin xatirələrinə əsaslansa da, o bununla razılaşımaqdan imtina etmişdir.

İrland yazıçının digər əsərlərində olduğu kimi bu əsərində də İrlandiyaya kiçik bir səyahət edilir. Qeyd edək ki, İrlandiya Avropanın qərbində yerləşən və Britaniya

adalarında tez-tez böyük qonşusu olan Birləmiş Krallığın kölgəsində qalan kiçik bir ölkədir. Əsərdə hadisələr də İrlandiya torpağında cərəyan edir və yazıçı bu roman vasitəsilə o dövrün əsas hadisələrini özünəməxsus şəkildə açıb göstərmişdir. Bir sözlə əsəri oxumaq kifayət edir ki, oxucu o dövrün ruhunu duyub anlaya bilsin. Romanın süjet xəttinin kifayət qədər sadə olmasına baxmayaraq, müəllif öz daxili dünyagörüşü, zəngin söz ehtiyatı və geniş təcrübəsi ilə əsərə bir ayrı məna yükləmiş və oxucuda əsərə qarşı maraq oyada bilmişdir.

Əsər 1950-ci ilin əvvəlləri isti yay günlərinin birində 20 yaşlı Ceyn Denbinin “sevgi aləmi”ni aşkar etməsi ilə başlayır. Londonda katiblik məktəbini yenidən bitirən gənc yaşlı qız İrlandiyanın Kork qraflığının Montefort malikanəsində dincəlmək üçün evə qayıdır. Valideynləri Fred və Liliya isə yaşayışlarını Antoniaya məxsus kənd malikanəsini idarə etməklə təmin edirlər. Qeyd edək ki, bu malikanə birinci dünya müharibəsində həyatını itirmiş əmisi oğlu Qay tərəfindən ona miras qalıb.

Bir dəfə qonşuluqda qəsrə yaşayan Xanım Lətəli ziyafət (a Fête) təşkil edir. Həmin ziyafətdən sonra bir axşam Ceyn Lətəlinin geyindiği şlyapanı gətirmək üçün çardağa yollanır. Oradan çıxarkən, köhnə sandıq (“an old trunk”) Ceynin diqqətini çəkir və özünü saxlaya bilməyib onu açır. O, köhnə, lakin öz gözəlliyi ilə göz qamaşdıran muslin don tapır. (“muslin” yun, ipək, yaxud pambıqdan toxunan nazik, sayə çit parçaya deyilir və daha çox xanımlar üçün hazırlanır.) Donu götürmək istəyəndə, təsadüfən, zərfin içində olan məktublar yerə dağılır və elə hər şey də bundan sonra başlayır. Evə qayıdarkən, o, məktublara göz gəzdirir, lakin diqqətlə oxumadığından və bəzi sətrləri ötürdüyündən, məktubun harada, nə zaman, kim tərəfindən yazıldığını və kimə ünvanlandığını öyrənmə bilmir. Onların isə hamısı anası Liliya tərəfindən sevdiyi oğlana yazılmış məktublar idi. (They are love letters and make the girl on the brink of womanhood dream). (20)

Növbəti gün ailəsi ilə birgə süfrə arxasında nahar edərkən, Ceyn başına gələnləri ailə üzvlərinə danışır. Özü də bilmədən anasının keçmişi ilə bağlı xoşagəlməz məsələləri yenidən gündəmə gətirməsi ilə anası Liliyanın və onu çox yaxın dostu və sirdaşı olan Antonianın qarşıdurmasına səbəb olur. Bu söhbət daha da alovlanır və əsərdə bu hissədə çox qəribə bir səhnə yaranır. Qəfildən sanki evdə

Qayın ruhu peyda olur və Montefort əhli həm ona, həm də bir-birlərinə olan münasibətlərini, keçmişlərini yenidən gözdən keçirirlər. Ceynin atası Fred və 12 yaşlı bacısı Maud da söhbətə biganə qala bilməyib, oblar da bu mübahisəyə qoşulur və yenidən keçmişə qayıtmalı olurlar. Belə ki, onların yaddaşında məyusluq və kədərle dolu acı xatirələr canlanır. Ceyn isə düşündüyünün tam əksi ilə qarşılaşanda təəccüb hissi keçirərək qərara alır ki, bildiklərinin hamısını onlara deməsin, çünki qarşıda gələcəyi ilə bağlı maraqlandıran daha önəmli işlər dayanırdı. Bu mübahisənin yaranması isə pis nəticələrə aparıb çıxara bilərdi. Ələlxüsus, xanım Lətəli onu qəsrdəki evinə dəvət etdikdən sonra Ceyn artıq daha fərqli həyata meyl edir. Onunla görüşlər Ceyni yavaş-yavaş məhdud olan uşaqlıq aləmindən qoparıb, onun üçün daha maraqlı və sonsuz görünən gerçək həyata doğru aparırdı. Başqa sözlə desək, xanım Lətəlinin həyat tərzi, geyim və davranışları, həddi-buluğ yaşına çatmış Ceyndə öz təsirini qoyaraq, onda, hətta nəzərəcarpacaq dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxarırdı. Bu təsirin müsbət və ya mənfi olmasını isə zaman özü göstərəcəkdi.

“Sevgi dünyası” əsəri fəlsəfi roman olub, sevgidən və onun xoşagəlməz nəticələrindən, təəssübkeşlikdən bəhs edir. Əsərdə bir-birinə zidd və fərqli olan xarakterlərin təzahürü, personajların bir-birilə olan sadə və duyğusal dialoqları, düçar olduqları əziyyətlər, çıxılmaz vəziyyətlər, sonu qaçılmaz olan acı nəticələr və başlarına gələn digər müxtəlif hadisələrlə I Dünya müharibəsinin o dövrün insanlarına, onların yaşayış tərzlərinə, həyatdakı seçimlərinə və düşüncələrinə təsiri müəllif tərəfindən ustalıqla təsvir olunmuşdur. Bu baxımdan, “Sevgi dünyası” romanını bədii-fəlsəfi əsər olmaqla yanaşı, psixoloji roman da adlandırmaq olar. Buna baxmayaraq, qeyd etməliyik ki, əslində, əsərdə düşündüyümüz qədər də çox hadisə baş verməyib. Haqlı olaraq deyə bilərik ki, yazıçı nəzərdə tutduğu əsas və ana fikri, qısa müddətdə-yalnız 3 günün içində baş verən hadisələr vasitəsilə məharətlə oxucusuna ötürə bilmişdir. Bu isə bir daha ədibin daxili aləminin zənginliyindən, öz peşəsini mükəmməl şəkildə bilməsindən və güclü dünyaduyumundan irəli gəlir. Müəllifin əsərdə istifadə etdiyi “köhnə malikanə, mənzərəli görünüş və insan nəfəsini kəsən isti” kimi bir çox simvolik vasitələr əsərin baş qəhrəmanlarının və eləcə digər personajların psixoloji durumlarını, xatirələrin onların həyatına yansımalarını özündə

əks etdirir. Əsas qəhrəmanlardan biri olan Qay sevgi axtarışının, onu tapmağın və nəhayət, itirmənin simvolu kimi də dəyərləndirilə bilər. Əsər macəra və ya hadisələr baxımından zəngin olmasa da, izlənən qəfil dəyişikliklər və gözlənilməz sonluq əsərin oxucu rəğbətini qazanmasına səbəb olmuşdur. Habelə, süjet xəttinin o qədər də mürəkkəb olmaması, sıradan olan gerçək ailə həyatının təsviri əsəri daha da oxunaqlı etmişdir.

Haqqında araşdırdığım əsər, çox ehtimal, E.Boinin ən yaxşı əsərləri sırasında yer almasa da, fikrimcə, həcmi az olsa belə, əsər oxucunu ədibin dövrü ilə tanış edəcək qədər və hətta, sevgi münasibətlərlə bağlı düşüncələrində köklü dəyişikliklər etməyə qadir güclü roman adlandırmaq olar. Necə deyirlər: “Az olsun, güc olsun”. Bundan əlavə, roman ədibin “Ürəyin ölümü”, “Günün istisi” kimi əsərləri qədər məşhurluq qazanmasa da burada cərəyan edən hadisələr, oxucunu həyəcanlandıran gərgin anlar öz dəqiqliyi və emosionallığı və hər şeyin çox qısa müddətdə baş verməsi ilə diqqət çəkir. Əsərdə həlledici məqamlardan biri də Ceynin valideynləri Fred və Lilia arasındakı səmimi söhbətdir. Ailə qurduqları gündən bəri ilk dəfə öz evlilikləri barədə açıq və səmimi söhbət onların münasibətərində irəliləyişlərin də yaranmasına səbəb olur. Söhbət əsnasında cütlük evliliklərini sarsıdan problemləri müzakirə edərək, vaxtilə ailədə yaşanan vəfasızlıqlarından, xəyanətdən də söz açırlar. Belə ki, iyirmi ildən çox evli olmalarına baxmayaraq, bir dam altında iki yad insan kimi yaşayır, hətta uzunmüddət bir yatağı belə bölüşməkdən imtina edirlər.

Ceynin valideynləri ilə bağlı bölmə, fikrimcə, daha maraqlı və həssas bölmədir. İllərdir evli olan, hər an tənəzzül etmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalan Fredlə Lilianın münasibətini, bir növ “seysmik münasibət” də adlandırmaq olar. Elizabet Boin fotoqrafiya ilə yaxından maraqlandığı üçün əsərlərində və qısa hekayələrində də personajların, malikanənin, parkın vizual təsvirini verərək əsərlərinə sanki bir rəng qatmışdır. Bu təsviri biz yazıçının “Sevgi dünyası” əsərində dha aydın şəkildə görə bilərik. Təbiətin füsunkar təsvirini verən, muncuqları sapa düzən kimi sözləri də zərgər dəqiqliyi ilə seçərək bir-birinin ardınca düzən yazıçı, nəhayət, oxucuda hadisələrin gerçək bədii mənzərəsini, real görüntüsünü yaratmağa nail olur. Misraları

oxuduqca, insan özünü sanki həmin təbiətin qoynunda hiss edir və beləliklə, oxucunun xəyalında canlanan təbiətin əsrarəngiz gözəlliyi onu valeh edir.

Əsərin Fred və Liliya ilə bağlı hissəsi də onların ikisinin şabalıd ağacı altında oturub söhbət etmələri ilə başlayır. Diqqətlə nəzər salsaq görürük ki, şabalıd ağacı əsərdə heç də təsadüfən istifadə olunmayıb. Qeyd edəki ki, bir çox ağaclar kimi bu ağac da məhsuldarlıq, bolluq, canlanma və uzunömürlülük kimi simvolik mənə daşıyır. Yuxu təfsirinə əsasən, əgər yuxuda özünü şabalıd ağacının altında oturan görürsənsə, bu, uzun müddət çətinliklərə səbr etdikdən sonra xoşbəxt günlərin qarşısında olduğunu və nəhayət, həyatın sənə də üzünə güləcəyindən xəbər verir. Yuxu təfsiri haqqında hərtərəfli biliyə malik olan yazıçı, dərin simvolik mənə kəsb edən bu ağacı niyyətli şəkildə əsərə daxil etmişdir. Bu isə bir növ iki əks cinsin nümayəndələri arasındakı münasibətin hansı istiqamətdə irəlilədiyini, hadisələrin hansı məcraya doğru cərəyan etdiyini, bir sözlə, gələcəkdə baş verəcəkləri intellektual oxucuya xəbər vermək məqsədi daşıyır. Başqa sözlə desək, əsərdəki simvolikanı anlayan intellektual oxucu Fredlə Liliyanın birlikdə yaşadıkları uzun illər boyu onları narahat edən məsələləri müzakirə edərək, səhvlərini bir-birinə dürüstcəsinə etiraf edərək anlaşılmaqları aradan qaldıracaqlarını, çətinliklərin öhdəsindən gələcəklərini, aralarındakı münasibətlərin, ailə vəziyyətinin tezliklə yaxşılaşacağını dərhal anlaya bilər.

Buna baxmayaraq, Fredlə Liliyanın dialoqlarındakı sükutu “möcüzəvi fasilə” (“majestic pause”) adlandıran Bouen, onlar arasındakı danışıqların o qədər də möcüzəvi dəyişikliklərə səbəb olmayacağını, dəyişiklik olmuş olsa belə, iyirmi illik ailə həyatı üçün bunun çox cüzi olduğunu diqqətə çatdırır. Tərəflər danışıq əsnasında yalnız sözlərin gücü sayəsində ortaq mövqeyə gələrək aralarındakı uçurumu aradan qaldırmağa cəhd edir və münasibətlərini bir müddətlik olsa da qoruyub saxlaya bilirlər.

Romanda oxuyuruq:

“The chestnut, darkening into summer, canopied them over; over their heads were its expired candles of blossom, brown – desiccated stamens were in the dust. Over everything under the tree lay the dusk of nature. Impossible is it for persons to be

changed when the days they have still to live stay so much the same – as for these two, what could be their hope but survival? Survival seemed possible now, for having spoken to one another had been an act of love. No word, look or touch were for some time to be needed to add more: instinctively now they rested, almost apart, under the saturating chestnut, with what they knew at work in them slowly.”

Liliyanın vaxtilə başqa birisini sevməsi, lakin oğlanın onun bu istəyinə qarşılıq verməməsi və Liliyaya olan vəfasızlığını şabalıd ağacı altında əri Fredlə açıq şəkildə bölüşməsi ər-arvad arasındakı söhbətin əsas mövzudur. Maraqlısı budur ki, Liliyanın hər şeyi olduğu kimi etiraf etməsi nikahlarının pozulmasına aparıb çıxarmır, əksinə, onun bu səmimi etirafları münasibətlərindəki soyuqluğu aradan aparır. Burada isə yenidən sözün sehrli gücündən söz açmaq yerinə düşər. Təbii olaraq, biz insanlar həyatı təcrübəmizə əsaslansaq, dialoq zamanı Fred və Liliya arasında nələrin baş verdiyini anlamağımız heç də çətin olmaz. Psixologiyada da belə bir nəzəriyyə var ki, əgər problem haqqında danışmağa başlayırsansa, onu ən yaxınınla bölüşürsənsə, o, sanki öz-özlüyündə möcüzəvi şəkildə həllini tapır – Fred ilə Liliyada olduğu kimi. Bu baxımdan insan psixologiyası çox maraqlıdır deyə bilərəm. Onlar da əslində nəyisə həll etməyə can atmırlar, sadəcə onları narahat edən keçmişləri ilə bağlı danışır və beləcə uzunmüddətli evliliklərindəki soyuqluğun səbəbini də ortaya çıxarırlar. Lakin Fred və Liliya ilə bağlı son səhnə aralarındakı gərginliyin, səmimi söhbətlərinə baxmayaraq, hələ də azalmadığını göstərir. Belə bir sual meydana çıxır: “Görəsən, onların bu cəhdləri boşa çıxacaq, ya əksinə? Əsərin davamı bu baxımdan oxucuda daha çox maraq oyadır. Bundan başqa, misraları oxuduqca görürük ki, müəllif inversiyadan, defisdən istifadə edərək cümlə quruluşunu dəyişmiş və iki ayrı-ayrı cümləni birləşdirərək fikrini daha maraqlı tərzdə ifadə etməyə çalışmışdır. Belə ki, müəllif sualı şərh formasında qoyaraq, həm oxucuda çaşqınlıq yaradır, həm də diqqəti əsas məsləyə yönəldir. “Impossible is it for persons to be changed when the days they still have to live stay so much the same.” “Mümkün deyil ki insanın həyatında heç nə dəyişmədən o özü dəyişsin” (tərcümə bizə məxsusdur). Qramatik qaydaya uyğun olaraq belə yazılmalıdır: “Bir insanın həyatında heç nə dəyişməz isə, onun özünün dəyişməsi qeyri-mümkündür”. Lakin müəllif cümləni “Mümkün deyil ki... ilə

başlamış, lakin mübtədə ilə xəbərə toxunmamışdır. Cümlənin bu cür quruluşu isə bizə sanki aforizmlərin deyim tərzini xatırladır. Müəllif bu fikri irəli sürməklə göstərmək istəmişdir ki, əgər monoton həyat sürən insanlar üçün daxilən dəyişmək və ya həyatlarında yeni bir mərhələnin başlanması qeyri-mümkün olsa, bu, biz insanlarda gələcəklə bağlı ümitsizlik yaradar; Fredlə Liliyanın sapdan asılı qalan evliliklərinin yenidən dirçəlməsi və yeni mərhələyə qədəm qoymasının mümkünlüyü də absurd səslənər. Lakin müəllif cümlədə “it is” əvəzinə “is it” yazmaqla bu şərhin içində, əslində bir sualın gizləndiyini nəzərə çatdırır. “Bir insanın həyatında heç nə dəyişmədən onun özünün dəyişməsi mümkündürmü?” Elizabet Boin misralardan birində - şəxsi və ya sosial həyatında dəyişiklik olmadan insanın daxilən dəyişməyinin qeyri-mümkün olduğunu, digər tərəfdən isə insanın öz həyatında dönüş edərək hər hansısa bir nəticəyə varacağı, daxili aləmində inqilab edərək ailə üzvləri və başqaları ilə münasibətlərinin də qaydaya düşəcəyi və onu narahat edən problemlərini də öz səyi hesabına aradan qaldıra biləcəyi fikrini irəli sürmüşdür. Hər iki təfsir oxucuda fikir ayrılığı yaradır, istər-istəməz bu zidd fikirlər arasında var-gəl edərək hansısa nəticəyə gəlməyə çalışır. Məhz elə bununla müəllif öz oxucusunu düşünməyə vadar edir və həyatın axarınının dəyişməsinin insanın öz əllərində olduğunu, hətta monoton həyat yaşasa belə hər bir insanın öz gələcəyi üçün hər hansısa dəyişikliklər etməyə qadir olduğunu bir daha diqqətə çatdırır. Maraqlısı isə burasındadır ki, müəllif öz fikrini birbaşa açıq şəkildə deyil, məhz sətraltı olaraq, gizli mesajlarla oxucuya ötürür və bir növ onda həyata baxışı da dəyişməyə müvəffəq olur.

Son səhnədə biz cütlüklərin demək olar ki, bir-birindən aralı vəziyyətdə oturduğunun şahidi oluruq. Tədqiqatçı Dr.Sarah Dillonun fikrincə, yazıçı burada da çox maraqlı ifadədən “demək olar ki, ayrıldırlar” (almost apart) istifadə etməklə nəzərə çatdırmaq istəyib ki, aralarında səmimi münasibət yaranmış olsa da, keçmişin soyuqluğu hələ də onları tərk etməmişdir; lakin nə qədər ayrı olsalar belə, eyni zamanda hansısa məqamda ailə bağı onları birləşdirir. Bu isə o deməkdir ki, onlar, münasibətləri tam möhkəm olmasa da, daha əvvəlki kimi bir-birinə uzaq və yad deyillər.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi əsər müəmmalı sonluqla bitir. Belə ki, əsəri maraqla oxuyan oxucu sonda Fredlə Liliyanın yeni yolun başlanğıcında olduqlarını, yeni münasibətlərini bərpa edəcəklərini, yoxsa ortaq məxrəcə gələ bilməyib fikir ayrılığına görə əvvəlki həyatlarına davam edəcəklərini bilmədən intizar halında qalırlar, bəzi məqamlarda isə oxucu özündən asılı olmadan Fred və Liliya evliliklərini qaydasına sala bilməsələr belə, ən azından onların ayrılmamasını arzulayır. Hadisələrin gedişatından belə görünür ki, qəhrəmanlar heç özləri də bunun sonunun nə olacağından xəbərsizdirlər – davammı, yoxsa tamamı sualı əsər boyu onları izləməkdə davam edir.

Boin, həmin romanda romantik abu-hava yaratmağı və bunu ləyaqətli bir şəkildə ortaya qoymağı bacarır. Özünün Anglo-İrlandiya köklərinin itkin düşdüyü üçün o, bu nostalji hissləri əsərinde yaşatmaq istəyir. Yazıçı obrazların dili ilə yeni düzənin boşluğunu (nouveau riche) tənqid edir. Bunun üçün o, Antoniya və Liliya obrazlarından istifadə etmək qərarına gəlir. Hər iki obraz vasitəsilə müasir dövrdəki “romantik hisslər” anlayışının gənc nəsil tərəfindən tam mənası ilə qavranılmadığını, lazımı qədər dəyərləndirilmədiyini ürək ağrısı ilə qeyd edir. Antoniyanın Liliyanın istəyinə biganə yanaşmasını sübut gətirərək onlar arasındakı hisslərin saxta olduğunu göstərir.

Liliya obrazı vasitəsilə yazıçı müasir qadında illüziya hissini yoxa çıxdığı göstərməyə çalışıb. Bununla yazıçı həm də göstərmək istəyib ki, yeni dövrün insanları mənən kasıb, təbiətən sönükdürlər. Onları artıq heç nə ilə təəccübləndirmək mümkün deyil. İnsanlar bir-birinə özgələşmiş halda birlikdə yaşayır, hətta bir ömür belə sürməli olurlar. Bunun səbəblərini araşdıran tədqiqatçı Dr.Sarah Dillonun fikrincə, cəmiyyətdə baş verən xoşagəlməz hadisələr, dünya müharibələri, bunun nəticəsi olaraq baş alıb gedən miqrasiyalar və çoxsaylı xəstəliklərin yaranması insanlarda həyata ümitsizlik, bir-birinə inamsızlıq və romantik hisslərə meylin azalmasına, ümumiyyətlə mənəvi dəyərlərin tənəzzülünə gətirib çıxardı. İnsanlar artıq həyata daha çox real baxış sərgiləyir, sevgi, fədakarlıq, etibarlılıq kimi hiss və keyfiyyətlərin yeni əsrdə artıq önəm daşmadığını, insanların öz keçmişinə bağlı olmalarının bir əhəmiyyət kəsb etmədiyini, istisnasız olaraq hər zaman əmr sahibinə

və ya tərəf müqabilinə sadıq qalmağın mənasız, hətta ağılsızlıq olduğunu hesab edirlər. Bu cür yanaşma isə təəssüflər olsun ki, adət-ənənələri unudulmasına, milli kimliyin itməsinə, ümumiyyətlə insanlıq anlayışının aradan getməsinə səbəb olur.

Fred, “Sevgi Dünyası” romanının fəhlə sinfinə mənsub qəhrəmanı, isə deyilənlərin tam əksi olaraq nəyinki ənənəyə sadıqdır, həm də köhnə adətlərin unudulmaması, insanların şərəf və ləyaqətlərinin aradan getməməsi üçün əlindən gələni edir, hətta undan ötrü öz həyatını da, məcazi mənada desək, təhlükəyə atmaqdan heç də çəkinmir. Buna Fredin Montefort malikanəsinin qeydinə qalaraq oradakı köhnə qaydaları qoruyub saxlamasını misal göstərmək olar. Humanist bir şəxs kimi Fred, Qayın keçmiş nişanlısı Liliya ilə ailə quraraq onun maddi və mənəvi ehtiyaclarını qarşılamağı öz boynuna götürür və bununla da Liliyanı utancverici və qaranlıq keçmişin caynaqlarından fədakarcasına qurtarmağı bacarır. Bundan başqa o, məktubları Mauddan götürərək, xanımının namus və ləyaqətinin tapdanmasının qarşısını alır və beləliklə, onu rüsvayçılıqdan xilas etmiş olur.

Fredin bu cür insanpərvər və fədakar olmasını görənlər Liliya sanki qəflətdən oyanır və mehriban davranışına görə özünü hər zaman Fredin yanında günahkar və əskik birisi olaraq görür. Keçmişindən utanan Liliya bunu ört-basdır etməkdən ötrü sanki heç nə olmamış kimi bütün olanları inkar edir və israrla, Qayın vaxtilə yazdığı məktubların ona ünvanlanmadığını bildirir. Bununla da özünə psixoloji olaraq rahatlıq tapmaq və həyat yoldaşı Fredi vaxilə yaşanaraq keçib bitmiş münasibətinə görə üzümək və onda özünə qarşı ikrah hissi oyatmamağa var-gücü ilə çalışır. Fredin ona olan təmənnəsiz yaxşılığı qarşısında Liliya, təşəkkür əlaməti olaraq, onunla hər bir məsələdə həmfikir olmağı qarşısına məqsəd qoyur və, nə olursa-olsun, həmişə onun yanında olacağına dair özünə söz verir. Bir-birlərinə olan bu mehriban davranışı isə onları yenidən birləşdirir.

Dr.Sarah Dillonun fikrinə əsasən, Boin yazdığı əsərində obrazlar arasındakı psixoloji asılılığı, qarşılıqlı əlaqəni, eləcə də romantik münasibətlərin özü ilə gətirdiyi çətinlikləri tədqiq etmişdir. Bundan əlavə, biz əsərdə yazıçının ənənəvi şənliklərin təşkilindən, kübar cəmiyyətin xüsusiyyətlərindən və onların sadə xalqla müqayisədə daha çox mühafizəkar olduğundan bəhs olunduğunu da görə bilərik. Müəllif iki şəxs

arasındakı dostluq (complicity) münasibət, qarşılıqlı anlaşma və ya əksinə anlaşılmazlıqlar, dolayı yolla qurulan ünsiyyət və s. məsələləri də nəzərdən keçirmişdir. Boin ehtiras və daxili istəkdən doğan impulsiv davranışları qətiyyənlə tənqid etmir. O, bütün bunları sanki romantikanın üzərinə atır.

Əsəri bitirərkən son sətrləri ironik şəkildə yazaraq onları tənqid etsə də, Boin öz qəhrəmanlarına qarşı amansız deyil və hətta, müəyyən məqamlarda onlara haqq da qazandırır.

Obrazları ətraflı şəkildə xarakterizə etməklə əsərdə baş verən hadisələri daha dərin və geniş miqyasda anlamaq olar. Obrazların xarakterik xüsusiyyətlərini bilmək, iç dünyalarına nüfuz etməklə həm də əsərin ruhunu da tutmaq mümkündür. Əsas qəhrəmanlardan biri kimi öncə Liliya Dənbini xarakteriz etmək yerinə düşər.

Montefort malikanəsinin əsas üzvlərindən olan, evin xanımı Liliya, əsərin əvvəlində ən zəif, köməksiz, aciz və nişanlısı tərəfindən tərk edilmiş bir qadın kimi oxuculara təqdim edilir. Həm mənəvi cəhətdən boşluq yaşayan, həm də maddi cəhətdən əziyyət çəkən Liliyanı sonralar artıq özgüvenə sahib, qətiyyətli, gələcəyi barədə düzgün qərar verməyi bacaran müdrik bir qadın obrazında görürük. Nişanlısının onu tərk etməsindən sonra depressiyadan əziyyət çəkərək, ətrafdakılarla münasibətini belə korlayan, ünsiyyət zamanı narahatlıqlar yaşayan bir qadın sonralar məhz humanist və qadına dəyər verən bir insanın – Fredin sayəsində bu qaranlıq quyudan nəhayət ki, qurtulmağı bacarır. O, xoşbəxtlikdən gecikmədən tez özünü ələ alaraq həyatına göz gəzdirir, hər şeyi yenidən gözdən keçirərək etdiyi səhvləri düzəltmək üçün qərarlar verir və özündən belə saxladığı bəzi sirlərini sanki özünə etiraf edərək bir növ daxili rahatlıq tapmağa çalışır. Real vəziyyəti düzgün şəkildə dəyərləndirməyi bacaran ağıllı bir qadın kimi Liliya, artıq heç kəsə və heç nəyə inanmamağı, hər bir müəmmalı hadisənin arxasında mütləq nəyinsə gizləndiyini, insanların göründüyü kimi deyil, əslində tam fərqli olduğunu dərk edir. Hər şeyi olduğu kimi qəbul etməkdən imtina edən Liliya artıq ətrafındakılara deyil, özünə güvənməyi qərara alaraq nə Qayın ruhunun onu narahat etməsinə, nə də Antonianın Denbilər ailəsinin taleyinə müdaxilə etməsinə yol verir. Antonianın onların ailəsində dominantlıq etməsinə kəskin şəkildə qarşı çıxan Liliya bütün bunlara son vermək

üçün əlindən gələnı edir. O, artıq evinin yeganə xanımlı olduğunu anlayaraq hər çeyi ələ almağa çalışır. Yaşadıqları malikanədə baş alıb gedən özbaşınalıqlın qarşısını almaq üçün dəridən-qabıqdan çıxır. Əlbəttə, bunun üçün dəfələrlə əziyyətlərə belə dözmək məcburiyyətində qalır; öncə dünyasını dəyişmiş Qayın ruhu, daha sonra isə əri Fredlə üz-üzə gəlməli olur.

Romanın digər obrazlarından biri də hər şeydən xəbərsiz olan Ceyndir. O, insanlara tez inanan, gələcəyə ümidlə baxan, əyləncəli və fəal həyat tərzi sürməyə meyl edən saf qəlbli, yeniyetmə bir qızıdır. Daim axtarışda olan və həyatdan gözləntiləri sonsuz olan Ceyn onu maraqlandıran suallara cavab tapmaq üçün gücü tükənmədən var-gəl edir və bir nəticəyə varmağa tələsir. Malikanədən təsadüfən tapdığı məktubların bu qədər səs-küy salacağını belə aqlına gətirməyən və olanlardan baş açmayan yeniyetmə qız, hadisələrin onda pis təsir qoymasından ehtiyatlanaraq masaətrafi söhbətdən uzaqlaşır. Daha dəqiq desək, Ceyni keçmiş deyil, gələcək daha çox maraqlandırır. Bunu onun xanımlı Lətəli ilə olan münasibətində də açıq-aydın görmək olar. Belə ki, gənc qız tez-tez xanımlı Lətəlinin yanına gedir, onun söhbətlərini dinləyir və bununla da yetkin insanın necə düşündüyünü, həyata baxışını öyrənmiş olur. Tez bir zamanda böyüməyi arzulayan Ceyn üçün bu xanımlı sanki bir fürsət idi. Beləliklə, onlar dostlaşır və bu görüşlər mütəmadi hal alır. Xatırladaq ki, əsərdə hadisələr də elə Ceynin bir dəfə axşam vaxtı, xanımlı Lətəlinin keçirdiyi yığıncaqda geyindiği şlyapanı götürməsi ilə başlayır.

Tədqiqatçı Dr.Sarah əsəri təhlil edərkən, buradakı personajların öz xarakterlərinə və cərəyan edən hadisələrdə sərgilədikləri davranışlara uyğun olaraq hər birinə müxtəlif adlar verməklə onların həqiqi kimliklərini bəyan etməyə çalışmışdır. Buna misal olaraq, tədqiqatçı tərəfindən əsərin qara üzlü xanımlı (dark lady) adını alan Antoniyanı və nur xanımlı adındansa, buz xanımlı adına layiq görülən xanımlı Liliyanı göstərmək olar (snow queen—the lady of ice rather than of light). Nur deyil də, buz qadınlı adlanması Liliyanın təbiətən mənfur, hiyləgər və vicdansız biri olması kimi anlaşılmalıdır. Bunu, az öncə qeyd etdiyimiz kimi bir növ xasiyyətindəki soyuqluq, qaradınməzliyi ilə əlaqələndirmək daha düzgün olardı.

Haqqında bəhs etdiyimiz hər iki qadın, Liliya ilə Antoniya, arasında olan bu münasibət (symbiotic relationship) onlara hər baxımdan sərf edir, ələlxüsus, keçmiş həqiqətlərini gizlətməkdən ötrü, müvəqqəti və ya daimi olsa belə, bu münasibətləri ayaqa tutmağın faydalı olduğunu yavaş-yavaş anlamağa başlayırlar. Deməli, həqiqətlə üzləşmək qorxusu bir-birinin tam əksi olan bu iki xanımı birləşdirən yeganə səbəb hesab oluna bilər. Lakin fərq ondadır ki, Liliyaya nisbətən, Antoniya bu məsələdə daha rahat və aramdır. Hər kəsdən saxladıkları həqiqətlər ortaya çıxacağı təqdirdə o, özünü necə aparacağını, öz saxta davranışı ilə insanların fikirlərini necə idarə edə biləcəyini belə öncədən ölçüb-biçmişdi. Əsəri oxuduqca, xanımlar arasındakı dialoqun şahidi olduqda bunu daha yaxşı hiss etmək və aydın şəkildə görmək olar. Bundan başqa, yeniliyə açıq olan Antoniya, Liliya kimi Ceynə qarşı o qədər də həssaslıqla yanaşmır və onun zamanla müstəqillik qazanmasından qətiyyənlə narahatlıq hissi keçirmir, əksinə gənc qızın bu cür davranışını, böyüklərlə ünsiyyətə və azadlığa can atmasını rahatlıqla qəbul edirdi. Liliya isə özündə bu gücü tapa bilmirdi. Beləliklə, Boin məharətlə yaratdığı Antoniya obrazını əsərin əvvəlində özünə güvənən, başqalarının fikirlərini önəmsəməyən, eqosu yüksək birisi kimi təsvir etmişdir.

Montefort malikanəsində hər şeyi və hər kəsi idarə edən, başqa sözlə desək, ev əhlinin bütün gücünü daşıyan “the wielder of all power” Antoniya zamanla dərk edir ki, sən demə həmin ailədə mənəvi cəhətdən və elə hər baxımdan gücsüz və arxasız olan biri varsa, o da elə özüdür. Digərlərinin yanında özünü artıq müdafiəsiz və yad hiss etməyə başlayan Antoniya bunu da anlayır ki, Denbilər ailəsi ilə olan münasibətindən başqa həyatda heç nəyi yoxdur. Əgər bu münasibətlərə də son qoyularsa, onu bu məşəqqətli həyat yolunda nələrin gözlədiyini, necə bir acınacaqlı vəziyyətə düşəcəyini belə ağına gətirmək istəmir. Zamanla reallıqla barışan Antoniya yavaş-yavaş öz ailədəki mövqeyini dəyişməyə, Denbilər ailəsi ilə daha çox mehriban davranmağa, hər kəslə səmimi olmağa və istənilən hadisədə onların tərəfini saxlamağa qərar verir.

Antoniya nəyinki təklik baxımından Liliyadan daha acınacaqlı halda idi, o, hətta həmin qadın idi ki, Liliyadan daha çox Qayın ruhunun daim onunla qalmasını

arzulayırdı. O həmin qadın idi ki, Qayın ruhundan ayrıla bilmir, onsuz özünü tam hiss edə bilmirdi. Düşünürdü ki, Qay olmadan bu dünyada tək bacarmaz, heç nəyin öhdəsindən gələ bilməz. Onsuz dünya Antoniya üçün çox müəmmalı və qaranlıq idi. Odur ki, Qayın ruhu belə ona təskinlik verir, özü olmasa da ruhu ilə yaşamağa razılaşırdı (needed to keep the ghost of Guy alive).

Ətraflı şəkildə təhlil etsək görürük ki, Antoniya ilə Liliya arasında fərqliliklər olduğu qədər eyniliklər də çoxluq təşkil edir. Hər ikisi, bir-birlərindən o qədər xoşları gəlməsə belə, müəmmalı keçmişlərinə görə, aralarındakı əlaqəni itirmir, sanki bir sirr olaraq qoruyub saxlayırdılar.

Montefort malikanəsində artıq hər şey dəyişmiş – tədqiqatımızın əvvəlində də qeyd etdiyimiz kimi adət-ənənələrə olan hörmət belə aradan getmişdi. Liliya kimi Antoniya da Montefortda tərک edilmiş bir qadın idi. Qeyd edək ki, müəllif əsərin bu hissəsində də özünün ingilis-irland köklərdən bəhs etmişdir, onların itməsinin günahını insanlarda görərək sətraltı olaraq belə insanları qınamışdır. Dr.Sarah öz tədqiqatında Elizabet Boinin bu yanaşmasına belə münasibət bildirmişdir: “She is also left with Montefort, the decaying relic, a remnant of an Anglo-Irish aristocracy, which, like her romantic tie to Guy, is literally crumbling before her eyes for want of not only money but also the genteel traditions which spawned it.” Xatirələrin unudulduğu, ingilis-irland aristokrasiyasının qalıqlarını özündə daşıyan Montefortda yaşayan Antoniya,eynən Qaya olan romantik bağlılığı kimi, təkçə pula olan istəkdən deyil, həmçinin onu kübar ənənələr gözləri önündə məhv olub aradan gədirirdi.

XX əsrin qadın yazarları arasında özünəməxsus yazı tərzilə fərqlənən ingilis-irland yazıçısı Elizabet Boin o dövrün dahi yazarlarından olan Qraham Qrin, Henri Ceyms, Vircinia Vulf, İvlin Vaf, habelə Henri Grin və İvi Kompton-Burnet ilə müqayisə olunmuşdur. Onun yaradıcılığı bir çox sahələri əhatə edir bunlar arasında əsərlərində ən çox rast gəldiyimiz isə psixoloji məqamlardır. Belə ki, insan psixologiyası ilə yaxından maraqlanan E.Boin, əsərlərində daha çox psixoloji məqamları işıqlandırmağa üstünlük vermişdir. Boin bir-birinin ardınca yazdığı möhtəşəm əsərlərində dəfələrlə psixoloji məqamlara toxunmuş, obrazların psixi durumlarını təsvir etmiş, bu və ya digər hallarda əslində necə davranmalı olduqlarını,

lakin personajların əks davranışlarını ustalıqla qələmə almışdır. İnsan psixikasını dərinlən araşdıran yazıçı dərin psixi nüansları ortaya çıxararaq kütləyə məlum olmayan və çoxlarının xəbərsiz olduğu bir çox həyati məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Fred, Liliya, Portia, Anna kimi obrazların xarakterik xüsusiyyətlərinin və dəqiq təsvirinin verilməsi, müxtəlif problemlə situasiyalarda obrazların sərgilədikləri münasibətin tədqiq edilməsi əslində onların kimliklərini aşkarlamaq məqsədi daşıyır. Bir feminist yazıçı kimi Boin, xüsusilə qadın obrazların atdıqları addımın, davranışlarındakı qəribəliyin səbəbini də dolayısı ilə vermiş və oxucunu düşünməyə vadar etmişdir. Bununla yazıçı personajların gizli qalan sirlərini, onların hansı kimliyə sahib olduqlarını, necə düşündüklərini, şüuraltısında nələrin yatdığını, habelə, həyatdan aldıkları zərbənin, yaşadıkları sevincli anların onların, bir fərd olaraq, şüuraltısında qoyduqları təsirləri oxucuya çatdırmaq istəmişdir.

Elizabet Boindən yazarkən insan psixikası mövzuna toxunmamaq qeyri-mümkündür. Yazıçı demək olar ki, əsərlərinin yarısından çoxunda əsasən bu mövzu ətrafında yazıb-yaratmışdır.

Onun toxunduğu ən mühüm mövzulardan biri də Avropa modernizmi haqqındadır. Fransız yazıçısı Qustav Floberin “Madam Bovari” (1857, English translation, 1886) əsərində olduğu kimi Avropa modernizmini müxtəlif aspektlərdən izah etməyə çalışan E.Boin bununla kifayətlənməyib, eyni zamanda öz ingilis-irland ənənəsinin ədəbi irsinə də toxunmuşdur.

Yaratdığı əsərlərlə bəddi aləmdə əks-səda salmağı bacaran görkəmli ədib E. Boinin nəsr üslubu olduqca çətin və mürəkkəbdır. Öz yazı üslubu ilə tənqidçilərin rəğbətini qazanan yazıçı bəzən onların tənqidinə də tuş gəlirdi. Boin yaradıcılığını araşdıran bir çox tənqidçilər, bəzən onu son dərəcə qəliz olan yazı tərzinə görə qınayır və nisbətən, qarışıq olmayan və aydın tərzdə yazmasını təklif edirdilər. Lakin ənənəvi üslubundan dönməyən, əksinə son dərəcə məmnun görünən yazıçı deyilənlərə məhəl qoymayaraq, həyatın özü kimi qəliz cümlələr qurmaqla demək istəyir ki, həyatda heç nə rahatlıqla əldə olunmadığı kimi, bəsit görünən, lakin bəsitliyi ilə yanaşı, həm də dolaşlıq olan real hadisələr kimi əsərdə də əksər məqamlar eynilə

həyatın özü kimi əks olunmalı və bu, yazı üslubunda, cümlələrin quruluşunda, sözlərin seçimində, obrazların xarakterlərində və s. öz əksini tapmalıdır.

Görünür, Boin bu cür yazı üslubu ilə başqalarının ifadə edə bilmədikləri, duya bilmədikləri ən həssas nöqtələri qeyd edərək, qaranlıq qalan tərəfləri aydınlatmaq və bununla da öz dəsti xəttinin təkrarolunmazlığını sübut etmək istəmişdir. Buna nə dərəcədə nail olub-olmaması isə hər bir individual oxucunun mühakiməsindən, əsəri nə dərəcədə anlayıb-anlamamasından, eləcə də tənqidçilərin rəyindən asılıdır. Fikrimcə, ədibin əsərlərinin əksər oxucular tərəfindən, xüsusən də gənclər tərəfindən oxunması, ədəbi irsinin maraqla izlənməsi məhz uzunmüddətli və ağır zəhmətin nəticəsidir.

Bir çox tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif cür qarşılanan “Sevgi dünyası” romanına iki cür yanaşma olmuşdur. Belə ki, bir qrup tədqiqatçılar əsəri bir çox cəhətlərinə - mövzusu, məqsədi və məzmununa - görə poetik roman adlandırmışdır. Bunu isə əsərin ellipsvari üsluba (“elliptical style”) malik olması ilə əlaqələndirirlər. Bu isə o deməkdir ki, əsərin süjet xətti, personajların dilindən söylənilən gerçəklər, hadisələrin təsvir və s. ikimənalıdır “rather ambiguous, cryptic, obscure”. Əsəri oxuyarkən yazıçının əslində nəyi nəzərdə tutduğunu, şəhər görünən hadisənin fonunda əslində xeyiri bizlərə göstərmək istədiyini və ya əksinə xeyirli əməllərin arxasında şərin dayandığını, bütün bunları anlamaq sözün əsl mənasında hər bir oxucudan dərin təhlil qabiliyyəti, geniş dünyagörüşü, yüksək intellekt, kifayət qədər təcrübə və həssaslıq tələb edir. Bir tədqiqatçının əsəri düzgün təhlil etməsi və adekvat şərh verməsi üçün bəlli iş təcrübəsinin olması çox önəmlidir. Etiraf etməliyik ki, əsərdə qeyri-müəyyən, müəmmal və qaranlıq məqamlar kifayət qədərdir. Digər qrup tədqiqatçılar isə əsərdə həddən ziyadə psixoloji məqamlara toxunulduğu üçün onun psixoloji əsər “psychological novel” adlandırılmasını daha münasib hesab edirlər. Hətta bəzi psixoloqlar öz araşdırmalarında sevgi məfhumunu, ailədaxili münasibətləri izah etməkdə müraciət etdikləri əsərlərdən biri də haqqında bəhs etdiyimiz “Sevgi dünyası” romanıdır. Bu isə bir daha onu sübut edir ki, ikinci qrup tədqiqatçılar heç də öz qərarlarında yanılmamışlar. Belə ki, istənilən insan hər zaman aktual olan əks cinsin nümayəndələri arasındakı romantik bağları, qarşı tərəfin nə düşündüyünü,

müxtəlif situasiyalarda atacaqları addımları öncədən bilmək və eyni zamanda partnyorlarının xarakterik xüsusiyyətlərinə bələb olmaq istəyirsə “Sevgi dünyası” əsəri ən optimal əsər hesab oluna bilər. Əsərlə tanış olduqda bunu daha aydın görmək olar.

“It has also been labeled “experimental,” a departure for Bowen, an exaggeration of her already somewhat mannered and inverted prose style.” (24)

Əsəri təhlil edən tədqiqatçılar belə qənaətə gəlmişlər ki, Boin bu əsərdə ənənəvi üslubundan bir qədər kənara çıxaraq inversiyalara daha geniş yer vermişdir. Bundan əlavə, əsərin eksperimental əsər hesab olunmasının əsas səbəbi yazıçının həmişəkindən daha fərqli, yeni yazı üslubuna müraciət etməsi ilə əlaqədardır. Belə ki, yazıçı ibarətli sözlərdən, “baş-ayaq,tərs” cümlələrdən, inversiyadan kifayət qədər bəhrələnərək əsərin mahiyyətini son dərəcə qabartmağa çalışmışdır.

Buna baxmayaraq, təəssüflər olsun ki, bir qrup tənqidçi əsərin həcmcə kiçik, anlaşılması son dərəcə çətin olan, bəzən isə qısa və dəqiq cümlələrdən istifadə etməkdə, həmçinin, obrazlara həddindən artıq psixoloji mənalara yükləməsində (“the convoluted psychic machinations of her characters”) yazıçını tənqid etmişlər. Onların fikrincə romanın məzmunu qismən örtülü və qaranlıqdır verilmişdir və bu da oxuyucu üçün aydın və oxunaqlı olmadığından yazıçını qınamışlar. Lakin əsərin hər misrasını diqqətlə oxuyub təfəkkür etdikdə, tənqidçilərin heç də haqlı olmadıqlarının şahidi ola bilərik. Əsərin üslubu onun məzmununu yansıdır və müəllifin bilərəkdən istifadə etdiyi, çoxlarının isə (“obfuscation, puzzlement, bafflement, ambiguous”) anlaşılmaz, qaranlıq, qeyri-müəyyən, ikibaşlı hesab etdikləri bu priyomlar əslində, romanın əsas motivlərindən sayılır. Həmin tənqidçilərə cavab olaraq, Dr.Sarah öz tədqiqat əsərində qeyd edir: “Bowen uses it to simulate the mind’s bending back upon itself.” Bu üslubdan istifadə etməklə yazıçı düşüncənin lap dərin qatlarına enərək sanki ağılı özünü yamsılayır, təqlid edir və beləliklə də, öz oxucusuna düşünərək daxilində qaranlıq qalan məqamları üzə çıxarmasına yardım edir.

Romanın giriş hissəsində Boin təbiətin təsvirini təfərrüatı ilə verərək əsəri oxuyan hər bir oxucunu hadisələrin baş verdiyi yerlə tanış etmək istəmişdir.

“The sun rose on a landscape still pale with the heat of the day before. There was no haze, but a sort of coppery burnish out of the air lit on flowing fields, rocks, the face of the one house and cliff of limestone overhanging the river. The river gorge cut deep through the uplands. This light at this hour, so unfamiliar, brought into being a new world – painted, expectant, empty, intense. The month was June, of a summer almost unknown; for this was a country accustomed to late wakenings, to daybreaks humid and overcast. At all times open and great with distance, the land this morning seemed to enlarge again, throwing the mountains back almost out of view in the south of Ireland’s amazement at being cloudless.” (9;15)

Boin bir az da dərinliyə gedərək,hadisələrin cərəyan etdiyi məkanı Montefort malikanəsinin hərtərəfli təsvirini belə vermişdir:

“Out I front of the house, on a rise of rough grass, somewhat surprisingly stood an obelisk; which, now outlined by the risen sun, cast towards Montefort its long shadow – only this connected the lordly monument with the dwelling. For the small mansion had an air of having gone down; The door no onger knew hospitality; Montefort stood at a right-angle to the nearby gorge, towards wich t presented a blind end – though in this the vestige of a sealed-up Venetian window was to the traced. The half-asleep face of Montefort was at this hour drowned in early light.” (10;15)

Keçmiş həyat yoldaşı Qayı itirdəndən sonra Montefort artıq onun üçün heç bir məna kəsb etmirdi. Ambivalent hisslər yaşayan, Fredə qarşı az belə olsa məhəbbəti olmayan və Antoniyanın kaprizlərindən və onu daim nəzarətdə saxlamasından cana doyan Liliya, bütün bunlara baxmayaraq, Montefortdan qaçmaq fikrindən sonralar dönməli olur.

“Lilia’s bleeding attitude was ambivalent – she disliked Montefort, wilted under the life here, but had ceased to more than dream of escape. As she saw it, here were herself and Fred kept dangling upon Antonia’s caprices.” (14;15)

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi hər şeydən bezən Liliya, sudan qorxsa da (water sickness), ilk vaxtlar özünü Temza vadisinə ataraq intihar etmək istəyir. Lakin bunun çıxış yolu olmadığını anlayıb bu fikrindən də əl çəkir. İlk vaxtlar çətin görünsə də daha məntiqli addım atan dul qadın hər şeyi arxasında buraxmaqdan, keçmiş

sevgilisi Qayın qohumlarının yanında qalmağı, insanlara qaynayıq-qarışmağı qərara alır. Axı qohumları Liliyaya hər an Qayı xatırladacaqdı...

“Lilia, already so dazed by Guy as to be only a shade more stupefied by his death, was indeed in a bad way – whirled by the courtship out of her natural sphere (suburbia merging into the Thames Valley), untrained to work and now not disposed to try, unfitted to take up life again with her own people, with whom Guy, it transpired, had made bad blood.” (15;15)

Qay gedişi ilə hər şeyi sanki özü ilə aparmışdı. Gənc yaşlı Liliya artıq öz gözəlliyini, təravətini itirmiş yaşlı bir qadını xatırladırdı. O, sadəcə yeyir, nəfəs alır, Qayla olan xatirələri beynində canlandırır və başını qarışdırmaqdan ötrü özünə hər dəfə yeni bir məşğuliyyət tapırdı, bu isə yaşamaq üçün tənha qadının özünə verdiyi təsəllidən başqa bir şey deyildi.

Qayın ölümündən sonra ən az Liliya qədər əzab çəkən Antoniya günlərini daim Liliyanın taleyi, evin kimə qalacağını düşünməklə keçirirdi. Nəhayət, günlərin birində ağına yeni bir fikir gəlir (another comet shot through her brain). O bilirdi ki, dayısı oğlu Fred Liliya ilə evləndiyi təqdirdə həm həmin dul qadına sahiblənmiş olacaq, həm də sahibsiz qalan evə sahib olacaq. Gec olmasına baxmayaraq, bu fikrini dərhal Fredlə bölüşmək qərarına gəlir. Romanda oxuyuruq:

‘That night, as Antonia lay tense, excited, yet another comet shot through her brain: she could hardly wait to put up the idea to Fred.’

‘Take one, take both: in fact, it was both or neither.’

‘Would it be you? he not unreasonably asked’ (16;15)

Əvvəlcə Antonianın özünün nəzərdə tutduğunu zənn edən Fred heç nə demədən susur, lakin sonra namizədin Liliya olduğunu bildikdə bu fikrə razılığını bildirir. Ərinin ölüm məktubunu aldığı gündən bəri özünü bədbəxt qadın hesab edən Liliya üçün isə həyat donmuş, bütün gözəlliklər isə solub getmişdi; Antoniya ilə Fred arasındakı söhbətdən isə demək olar ki, xəbərsiz idi.

“Lilia, summoned by telegram, unknowingly brought herself over from England on approval. She arrived flaccid after the all-night journey, debilitated by sea-

sickness. Quite her worst – she had not been sleeping; morbid blue virginal circles were round her eyes; her talk was exclusively of fatigues and worries.” (16;15)

Antoniya öz fikrini Liliyaya bildirəndə isə iki qadın arasında xoşagəlməz söhbət yaranır:

‘You wouldn’t even ask me to think of this,’ Lilia added, “if it was not that you’re sick of the sight of me. So this is what it has come to! Have you forgotten how once I was good enough for Guy? It would have been better, I now see, if I had thrown myself off that ship on the way over. I all but did, let me tell you. When that telegram came, I knew you had something up your sleeve.’

‘To me, you know, Fred’s an attractive man.’

‘Then why don’t you have him? Don’t you want a home? – my heavens! Don’t you ever want children? They’d be as pretty as posters: you wait and see!’

‘After all these years, you think of that.’

‘The occasion didn’t arise till now.’ (16;16)

Qayın ölümündən sonra ona sadıq qalan, gələn evlilik təkliflərinin heç birini dəyərləndirməyən Liliya öz acısını bu cür ifadə edir:

‘You think so? Thank you,’ Lilia coldly returned. ‘How many other offers do you imagine I might not have always had, if I had chosen to lift a finger, instead of staying faithful to Guy’s memory? That, of course, you never would understand.’(17;16)

Fredlə ailə quracağı təqdirdə Qayın sevimli evində qalacağını anlayən Liliya, bundan çox məyusluq hissi keçirir və öz hisslərini gizlədə bilməyib təəccüblə soruşur:

‘Home where?’ she asked, with an air of shame. ‘What sort of home could he ever give me? Antonia, you and he can’t mean *here*?’ This is a dreadful house. It was Guy’s. He loved it. He seldom spoke of it.’ (17;15)

Bir müddət keçdikdən sonra Antoniyanın təkidləridən yorulan, zaman-zaman ona haqq verməyə başlayan Liliya sadəcə həyat davam edir (life’s going on) düşüncəsi ilə ikinci dəfə ailə qurmağa razılıq verir və ya verməli olur. Həddindən çox həyalı olan

bu qadın Fredin nə üzünə baxa bilir nə də onunla düz-əməlli söhbət edir. Romanda həmin an belə ifadə edilmişdir:

“Aware of, slowly worked upon by those glances. She still refused to address Fred or meet his eyes. At last she capitulated...” (18;15)

Toy günü öz əvvəlki evindən ayrılmaq Liliya üçün heç də asan olmur, o hər şeyi arxasında buraxır gedir, əşyalar isə sanki sakit, dilsiz və çarəsiz halda öz sahiblərindən ayrılırdı. Boin həmin anı bu cür qələmə almışdır:

“She looked behind her once – they still stood framed in the doorway, blankly watching her go. They put no face on the thing.” (18;15)

İki qız anası olan Liliya övladları ilə də münasibətlərində soyuqluq hiss olunur. Analarının ailəyə biganəliyi qızların da sonda özbaşınalığına gətirib çıxarır. Bunu kiçik qızı Maudla olan dialoqunda aydın şəkildə görmək olar:

Maud had become the solitary, seldom-failing occupier of the family pew.

‘What are you doing with that egg?’ ‘Taking it.’

‘How am I know how many there are? And it’s disgusting, keeping on sucking them like a serpent.’ Digər yerdə oxuyuruq: ‘What are you doing messing with that wax?’

‘I need it’ ‘Leave it, I tell you!’

‘What, to be thrown away?’ ‘Go out. But keep in the shade.’

‘I am in the shade in here’. (19;15)

Böyük qızı Ceyn isə Montefortda mütəmadi olaraq keçirilən ziyafətlərə gedir və gününü orada Xanım Lətəli ilə keçirməkdə idi. ‘It had been during one of these sorties of Lady Latterly’s that she had perceived Jane, had her led up, chatted, noted her name and even address in case of possible future need, and in short taken a fancy to the girl.’ Antoniya isə Lətəlinin Ceyni yolundan azdırmasından ehtiyat edir, Ceynin tez-tez ziyafətlərə getməyindən və bunun vərdişə çevrilməsindən çox narahat olurdu. Lakin 15 yaşlı yeniyetmə qızı hürkütməmək və özündən soyutmamaq üçün onunla təmkinlə danışır, beləliklə də, onun günlük planını, Fetedə təşkil olunan şənlikdə nə etdiyini, gününün necə keçdiyini öyrənməyə çalışırdı. Antoniya Ceynin bu hərəkətlərindən rahatsız olmaqda heç də haqsız deyildi. O bilirdi ki, Feteyə gedən

insan heç vaxt eyni halda qayıda bilməz. Oradakı abu-hava, insanların davranışları yeniyetmənin dünyaya baxışını, hətta geyimini belə dəyişəcək qədər təsirli idi. Romanda oxuyuruq:

‘The Hunt Fete, which drew the entire country, now was the sole festivity of the lonely year, for Montefort the annual outing – which, more and more each summer, required nerve. One does not go into the world and come home the same^ isolation has altered its nature when one returns.’ (18;15)

Romanda rol alan personajlardan biri də evin xidmətçisi Ketidir. Sevdidiyi həyat yoldaşı Qayı itirəndən sonra hər şeyə - ailəsinə belə laqeyd yanaşan Liliya ərinin onunla yaxınlıq etməsindən, intim münasibətlərindən narahat hiss keçirmir və öz sətraltı cümlələri ilə ərinə istədiyini edə biləcəyini eşitdirirdi. Romanda həmin misralara nəzər salaq:

‘Know there’s a fly on your neck?’ ‘Oh well’ she yawned, ‘keep it, if you prefer it. I should break down if one walked on *me*. I too well remember where they have come from.’ (19;15)

Boin ailədəki vəziyyəti cəmiyyətdə baş verənlərlə müqayisə edərək, Liliya ailəsindəki çatışmazlıqlardan, soyuqluqdan bir qadın olaraq gileylənsə də bunun əsas səbəbini kənardakıların müdaxiləsində görürdü:

‘The passions and politics of her family so much resembled those of the outside world that she made little distinction between the two. It was her hope that this might all die down, from lack of recruits or fuel or, most of all, if more people were to take less notice. She did what she could by adding no further heat.’ (35;15)

Münasibətlərində soyuqluq olmasına baxmayaraq, Fred xanımına diqqət göstərməklə onun diqqətini özünə çəkmək istəyir və tez-tez nəyə ehtiyacı olduğunu soruşur:

‘Fred opened the door from the dining-room, and said dubiously: ‘We were thinking of having supper.’

‘Do as you pleased,’ said she.

‘What about you?’

‘Today you surpassed, yourself.’

‘Oh?-sorry.’ He blinked and said: ‘Antonia just wants cheese. Where does Kathie keep it?’

‘Left there in front of everyone. Naturally, if I had been *Antonia* –’

‘Shut up’ he begged, ‘there’s a good girl. Like me to bring you anything-tea?’

‘If you wish. Though what I need is an aspirin.’ (22;15)

Əsərin digər hissəsində oxuyuruq:

‘Or go to bed why not? Close in here, isn’t it, if you’ve got a headache? He advanced, edged his way round the sofa, unbolted the window and pushed the sash up – outside waited the lover’s evening. ‘Better now,’ he asked hopefully, ‘or not?’ ‘Because I would sooner be left in peace.’ (32;15)

Zamanla Fredə qarşı daha humanist davranan, ona qarşı hisslərinin boş olmadığını anlamağa başlayan Liliya daxilində təlatümlü dəyişikliklərin baş verdiyini hiss edir. Otaqda gözünə dəyən məktublar isə onu keçmişdən birdəfəlik qopararaq Fredə qarşı hisslərinin daha da qabarmasına səbəb olur. Əsərdə oxuyuruq:

‘The inner course of her life was about to change, and the cause was somewhere here in her room. She began to undress, looking around her, partly expectant and partly docile - there were the letters, on the top of her desk. She went across and stood weighing them in her hand, distantly wondering – how much had shriveled to this little? Then the word ‘obelisk’ caught her eye. (34)

Qeyd edək ki, əsərdə ən çox işlədilən kəlmələrdən biri də “obelisk” sözüdür. “Obelisk” yunan sözü olub, mənası dörd tərəfli daş sütun, yaddaş lövhəsi deməkdir. Əsərdə isə bu söz bir yığın məktubun daş sütuna bənzədilməsi mənasında işlədilmişdir.

Keçmişin üzərindən uzun zaman keçsə də, Antoniya ilə Liliya arasındakı soyuqluq hələ də aradan qalxmamışdı. Məktub məsələsi yenidən gündəmə gələndə isə konflikt daha da böyüyür. Liliya məktubun ona yazıldığını iddia etsə də, Antoniya bunun yalan olduğunu, Liliyanın sadəcə sayıqladığını və Qayın onu sevmədiyini qəbul etməməsində irəli gəldiyini deyirdi. Qay tərəfindən yazılan məktublara kimə ünvanlandığını dəqiqləşdirməkdən ötrü hər dəfə süfrə arxasında oturarkən müzakirə,

bəzən isə mübahisə edirlər. Bunu Antonia, Lilia və Ceynin birgə söhbəti zamanı aydın şəkildə görmək olar:

‘So, I suppose it *is* Cousin Guy? I wondered, but I’d never have thought one could tie up a “G” into such a knot. ‘It could be done,’ said Antonia, ‘and it was.’ ‘The rest of the writing’s not really difficult, once you come to know it.’ How *dared* you, poking and prying?’ cried out Lilia.’

‘I could hardly tell you. – Who are they to? Antonia asked off-hands, still giving attention to the seed.

Lilia said: ‘I’m in no state to argue. Then don’t worry.’

‘But it seems to me, private letters are private letters.’

‘That’s how it apparently seems to Jane.’

The girl remarked: ‘There’s a stag in that picture I never saw.’

‘They never, never were *to* her,’ Lilia averred, in a voice of not yet exhausted scorn.

Antonia shrugged. ‘She likes to feel that they are.’

‘Thank you for explaining for me,’ she said, without irony though also without ironic love for Antonia she had seldom not shown. (42;15)

“Sevgi dünyası” əsəri Boinin digər əsərləri ilə müqayisədə daha çox psixoloji əsər hesab olunur fikri heç də əbəs yerə deyilməmişdir. Belə ki, yazıçı əsərin bir çox hissəsində dəfələrlə psixoloji məqamlara toxunmuş və kitabın 5-ci bölməsində psixoloji təhlilə daha çox yer ayırmışdır. Bunlar arasında ən mühüm olanı isə Qayın gənc yaşında müharibədə həlak olaraq vaxtsız dünyadan getməsi və gedişi ilə hər kəsi öz arxasında buraxması və ətrafındakılarının onun ani ölümündən keçirdikləri sarsıntılarla bağlı olan hissədir. Əsərdə oxuyuruq:

‘Antonia thought, so there *is* more to happen. Life works to dispossess the dead, to dislodge and oust them. Their places fill themselves up; later people come in; all the room is wanted. When of love there is not enough to go round, inevitably it is the dead who must go without: we tell ourselves that they do not depend on us, or that they have not our requirements. Their continuous dying while we live, their repeated deaths as each of us die who knew them, are not in nature to be withstood. Obstinate

rememberers of the dead seem to queer themselves or show some signs of a malady; in part they come to share the dead's isolation, which it is not in their power to break down – for the rest of us, so necessary is it to let the dead go that we expect they may be glad to be gone. Their being left behind in their own time caused estrangement between them and us, who must live in ours.’ (44;15)

Növbəti paragrafda isə “ölüm” məfhumu haqqında geniş söhbət açaraq, insanın ölümün pəncəsi arasında köməksiz və aciz vəziyyətdə qalan bir varlıq olduğunu təəssüfkeşliklə qeyd edir. Qəfil dünyadan köçən insanların, xüsusən də gənc yaşda birisinin müharibədə həyatını itirməsinin qəbul edilməz olduğunu bildirir:

‘But the recognition of death may remain uncertain, and while that is so nothing is signed and sealed. Our sense of finality is less hard-and-fast: two wars have raised their query to it. Something has challenged the law of nature: it is hard, for instance, to see a young death in battle as in any way the fruition of a destiny, hard not to sense the continuation of the apparently cut-off life, hard not to ask, but was dissolution possible so abruptly, unmeaningly and soon? And if not dissolution, instead, what? This had been so, so far, for Antonia in the case of her cousin Guy: yes, though a generation was mown down his death seemed to her an invented story’ (44;15).

Hadisələrin gedişatı isə göstərir ki, yazıçı əslində göstərmək istəmişdir ki, biz insanlar həyatda hər şeyə, hətta ölümə qarşı belə hazırlıqlı və dayanıqlı olmalı, əzmimizi itirməməli, əksinə xatirələri beynimizdə canlandıraraq, sosial fəallığımızı artıraraq mübarizə apararmalı və heç zaman nihilizmə və ya pessimizmə qapılmamalıyıq.

Keçmiş sevgilisini itirəndən sonra tənhalığa qapılan, ailə üzvləri ilə qaynayıb-qarışmayan Lilia zamanla öz doğma evində artıq özgüləşdiyinin və öz övladları tərəfindən belə çox da sevilmədiyinin fərqi varanda, bundan narahatlıq hissi keçirir və hətta, qızı Maudla söhbətində kədərli, bir az da üsyancasına ürəyinin dərinliyində hiss etdiklərini bu şəkildə ifadə edir:

‘The designing glance darted by Maud at the radio in the corner caused Lilia with passion to declare: ‘And I won’t have you running after Big Ben!’ Maud shrugged

her shoulders inside her narrow frock; her mother put down her cup, adding: 'I'm beginning to think I'm ill with all the monomania in this house.'(50;15)

Boin növbəti hissədə təhkiyəçinin dili ilə Liliyanın tənhalığını daha aydın şəkildə təsvir etməyə çalışmışdır:

'She spoke as one in search of a fellow-being; her conviction that she was gripped by something mortal made it frightening to be left alone with a child. Sorrow was there in front of her like an apparition; she saw now, what life had proved to be, what it had made of her. Could there have been an otherwise, an alternative? Who was to tell her, who was to know? She didn't pity herself, for there is an austere point at which even self-pity halts, forbidden. Guy was dead, and only today at dinner had she sorrowed for him' (50;15).

Yazıçı bununla kifayətlənməyib daha da irəli gedərək Liliyanın Qaydan uzaq necə əzab çəkdiyini növbəti paraqrafda bu cür qeyd etmişdir:

'What had now happened must either kill her or, still worse, force her to live: automatically she pressed her hand under her breast on the heart side, testing her lungs at the same time with a certain breath.'

Liliya baş verən bütün acı olaylardan acı çəkmiş olsa belə artıq yavaş-yavaş dərk etməyə başlayır ki, o, ailəli bir xanım və iki övlad anasıdır. Ceyn ilə Maudun onunla davranışı, onun icazəsinə ehtiyac duymadan istədikləri hər şeyi etmələrindən ciddi şəkildə narahatlıq keçirən Liliya uzun müddət düşündükdən sonra özünə söz verir ki, ailədəki davranışını dəyişəcək və qızları ilə daha yaxından maraqlanacaq. Bunu Liliyanın qızları ilə dialoqunda görə bilərik:

'Who here,' she went on to ask, 'ever thinks of others? I daresay I myself could have been a more loving mother to you and Jane, but as things are, neither of you require me. I should hardly call us a family. I admit your father works hard to keep us, but sometimes I imagine he wonders why'(50;15).

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi Elizabet Boin yazdığı romanlarında atalar sözü, ironiya, şüur axını, daxili monoloqlardan geniş istifadə edərək fikrini daha rahat və maraqlı şəkildə çatdırmaq istəmişdir. Məsələn, Liliya ilə söhbətində Antonia ona ironiya ilə hər şeyin gec olmadığını və hələ də Londona dönmək şansının olduğunu

deməsində görə bilərik. Antonia sözünün daha təsirli olması üçün “*Better late than never.*” (57;10) (Gec olsun, güc olsun) atalar sözündən də istifadə edir.

Kitabın 6-ci bölməsində Boin daha çox ata-övlad münasibətlərinə yer vermişdir. Fred Liliya ilə müqayisədə övladlarına qarşı daha həssas və mehriban davranmağa və anaları ilə aralarındakı soyuqluğu onlara hiss etdirməməyə çalışır. Evin ilk uşağı Ceynlə söhbət edərkən onun nəyə ehtiyacı olduğunu və s. soruşur:

‘He put her arms round him and her face to be kissed, and remained there breathless in his astonished hold. ‘Why, your heart’s beating?’

‘Like anything. Are you glad I’m home?’

‘Began to wonder if you’d be there all night.’

‘What are you wearing, what you’ve got on, is it new, or would it be very old? Is it out of the trunk?’

‘Don’t you like it?’

‘It makes you different, to me. I don’t suppose I’ve ever seen you before when you’d just come from any party’ (76;15).

Qaya hədsiz sevgi hissi keçirən Antonia onu itirdikdən sonra sevgisini başqa insane – Fredə yönəldir. Lakin bu sevgi Qaya olan sevgidən deyildi, tənha qalan qadının diqqətə olan ehtiyacından doğan bir sevgi idi. Elə bir sevgi ki, Fredin öz qızı Ceynə belə qısqanırdı. Amma nə etmək olardı? Atanın övladına olan məhəbbəti və bu məhəbbətdən doğan diqqəti Antoniya görməyə və qəbul etməyə bilməzdi. Romanda oxuyuruq:

“There had been a race between herself and Jane into Fred’s arms, and the girl had won. Antonia counted the times when he and she could have been lovers: could one continue what was never begun? Tonight the answer could have been, yes, Everything was magnified and distorted” (75;15).

Əsərin ən yadda qalan hissələrindən biri də Antoniya və Liliyanın ayrı-ayrı vaxt və məkanlarda Qayın ruhu ilə xəyalən ünsiyyətdə olması, onu hiss etməsi və ətrafında olan hər şeyi unudaraq Qayla keçmişə dalıb getməsi səhnəsidir. Belə ki, Antoniya hər kəsdən uzaqlaşaraq öz otağına çəkilir və burada xəyallara dalır:

“Going to stand in the doorway, she was met at once by a windlike rushing towards her out of the dark – her youth and Guy’s from every direction: the obelisk, avenue, wide country, steep woods, river below. A call or calling, now nearby, now from behind the skyline, was unlocatable as a corncrake’s in uncut grass...” (77;9)

Antoniyanın bu halından narahat olan Fred onun bu vəziyyətə son qoymasını tələb edir. Söhbət əsnasında keçmiş, uşaq vaxtı hər üçünün – Qay, Antoniya və Fredin – birlikdə keçirdiyi vaxtları, oynadıqları oyunları xatırladır, lakin sonra təəssüf edərək bildirir ki, Qay artıq yoxdur və onun xəyalı ilə yaşamağın bir mənası da yoxdur, əksinə bunu Antoniyanın özünə verdiyi əziyyət hesab edir. Aşağıdakı dialoqda da haqqında bəhs etdiyimiz mövzu haqqında danışılır:

‘You and he were something out of the common – looking back, I see even I saw that; though as you know I had my own fish to fry. In those days, I mean, when you, he and I used to be knocking around this place. Naturally, we were kids then; but all the same .The way you two were, you could have run the world. That still was the way it was when I cleared out.’

‘Fred,’ she said. It was not as simple as that. Guy was Guy’ (82;15).

Əsər boyu Antoniya və Liliya arasındakı münaqişələr səngimək bilmir və hər dəfə Antniya öz acı sözləri ilə Liliyanı incitməyə və hər vaxtlə onu Montefort malikanəsindən uzaqlaşdırmağa çalışır:

‘Or why not,’ said Antonia suddenly, ‘go to London?’

‘Goodness gracious, whatever are you talking about?’

‘You – How would you like to go to London?’

‘After all these years? She looked for a second time at Antonia. ‘Are you feeling peculiar? Go back to there again like a lost dog?’

‘You need a change.’

‘So now you’re bent on getting me out of here? What do you want, then – Fred all to yourself?’

‘Oh, how can you be such a lunatic, Lilia, really!’ (85;15).

Yetkinlik yaşına çatmış Ceyn üçün ailəsi ilə birlikdə yaşamaq və maddi cəhətdən onlardan asılı olmaq heç də xoş olmur. Bu səbəbdən Montefortu tərk edərək ayrı

yaşamağı və Londonda işləyərək tək, ayaqları üstündə dayanmağı, maddi baxımdan heç kəsdən asılı olmamağı qarşısına məqsəd qoyur. Maraqlısı isə bundadır ki, anası Liliyanın buna etiraz etməsinə baxmayaraq, o, fikrindən dönmür. Liliya isə bununla barışmayaraq qızı Ceynlə dəfələrlə söhbətlər edir və gedəcəyi yerin onun üçün heç də məsləhətli yer olmadığını izah etməyə çalışır. Anası ilə söhbət edərkən Liliya qızı Ceynə Montefortun pis cəhətlərini bu cür izah edir:

‘You know, Jane, this is a place where one could not even be run over.’

‘Where else, now, is there? For me, nowhere!’ (89;15)

Antoniya və Liliyadan fərqli olaraq Ceyn həyat dolu, daim gözəllik arxasında olan bir gənkdir. Hətta sətrlərin birində onun qadın və gözəllik haqqında danışarkən necə də xoşbəxt olduğunu hiss etmək o qədər də çətin deyil: ‘Jane said gently: *“Woman and beauty”*’(91;15).

Kitabın 9-cu bölməsində Liliya və Antoniyanın Qay haqqında söhbətini oxuyuruq. Burada Liliya Qayın ona qarşı necə həssas olduğunu, hətta saçının bir tükünü belə saxladığını Antoniyaya söyləyir:

‘Your hair looks sad on the floor, waiting just to be swept away!’

‘Well, it’s be only litter, isn’t it? Though I gave Guy a piece once.’

‘A piece the colour of mine?’

‘Then, it was something of myself! He wrapped it round his finger into a ring, then laughed and slipped it into his pocket book. So I suppose it went back with him to the Front.’ ‘What did he laugh at?’

‘He regarded almost everything as a joke. I remember his train going out with them all singing. He said, “Why on earth did you come?” There’s nothing so much in a goodbye, Jane – to my mind he seemed to be gone already’ (91;15).

Lakin qəfildən ayrılıq səhnəsini xatırlayan Liliya Qayın gedişindən sonra dəhşətlər içində qatarın arxasınca baxmasını və ətrafda baş verənləri dərin qüسسə ilə xatırladaraq söhbətinə davam edir:

‘Some of those women went white as sheets; some of their faces gave me a shock – that was, after the train had gone. All I could do was stand and look at the clock; where t go next was what I could not imagine – he always had had some idea ready.

The clock started me counting the hours back to how long ago it was since we'd both been dancing.'

'But he and I had no destiny, in reality. No, none. I wonder why we had ever to meet at all.'

'He and I, I said. What did it come to? Nothing.'

'And where is it all gone now? He knew, of course – and so, how he did enjoy himself? My sister always said he was not serious.' (91;7)

Liliyanın kiçik qızı Maud isə hər şeylə maraqlanan, çox şeyi bilmək istəyən bir qız idi. Anasının vaxtilə Qay adlı sevgilisinin olduğunu biləndə isə özünü saxlaya bilməyib onun necə birisi olduğunu soruşur. Anası suallardan yayınmaq istəyəndə isə təkidlə keçmişini ona nağıl etməsini istəyir:

'Mother, what was he like?'

'You keep on asking me, yet you think you know. I only knew what he was with me.'

'What was he, with you?' 'Why, in love.'

'I'm sure you're wrong,' she asserted, 'about having had no destiny. Couldn't it be a destiny to be someone something had once happened to? 4'But more has happened to me than that.' 'Oh – has there?'

'For one thing, there was your father.' (92;15)

İyirmi ilə yaxındır ki, Fred ilə ailəli olan Liliya hələ də öz taleyi ilə barışmaq istəmir, tək qaldığı vaxtlarda özü, gələcəyi, ailəsi və Fredlə olan evliliyi haqqında düşünür, ailədəki özgələşmənin səbəblərindən birini də Freddə axtarır. Liliyaya belə gəlir ki, əgər Fred ona qarşı kifayət qədər diqqətli olsa və hissələrini onunla bölüşsəydi bəlkə də hər şey başqa cür ola bilərdi. Bunları düşündükcə qəlbində sanki Fredə qarşı mərhəmət hissini baş qaldırdığını və iyirmi illik həyat yoldaşına bir şans vermək istədiyini hiss edir. Hətta, ailəlikə Londona getmək qərarı verildikdə bunun onların monoton sürən ailə həyatlarına bir yenilik gətirəcəyini və maraq qatacağına ümid edir. Bir sözlə, hər şeyin Freddən asılı olduğu qənaətinə gəlir; axı onun Freddən başqa kimi var idi?! Liliyanın düşüncəyə qapılıaraq ağılından keçənləri aşağıdakı mətndə oxuyuruq:

‘In her own view, there were not two ways about it – it was up to him to come over and patch things up. *The sooner the better*. Lilia would come back but never go back - let Fred use his head and see the distinction! - If he cared to know, Lilia was most unhappy. Speechless, helpless. Other than Fred, whom had she?’ (93;15)

Səkkizinci fəsildə diqqəti çəkən məqamlardan biri də Antoniyanın öz otağında olarkən gözünə Qayın ruhunun görünməsi və onunla qurduğu dialoqdur. İlk baxışdan Antoniyanın ağlını itirdiyini düşünsək də, sonradan bunun sadəcə depressiyadan doğduğunu və Antoniyanın da öz vəziyyətindən xəbərdar olduğu anlaşılır. O, sadəcə özünə təskinlik verməkdən ötrü xəyalında Qayın gəncliyini canlandırır, onunla ünsiyyət quraraq mənəvi rahatlıq tapmağa çalışırdı. Bunu edərkən Antoniya reallıqdan uzaqlaşaraq öz dünyasına qapanır və əsl qadın rolunu oynamağa başlayırdı:

‘Why on earth did *you* come? She told him: ‘I wanted to see the last of you,’ and pulling her glove off, made him see. ‘Be a good girl,’ he told her tenderly, ‘and go home – won’t you?’ She broke away, wanting only to vanish. She had no means of not overhearing him exclaim: ‘*You!*’ Memorably a voice came back with: ‘*Why not, after all? I’m the family*’ ... ‘*Why for God’s sake, then, didn’t you wear a hat?*’ ... ‘*I’ve no idea. Where’s the girl you’re marrying?*’ ... ‘*Been and gone*’ ... ‘*Then who were you looking out for?*’ *A face I might possibly see again? ‘How possibly?’* ... ‘*You never know, you know?*’ ... ‘*Well, I’ll be moving on*’ ... ‘*No, stop a minute; listen, Antonia*’ ... ‘*These infernal echoes*’ ... ‘*All right, go, then!*’

He added: ‘You’ll never see the last of me!’ Nothing was left behind but the overhead words’ (96;15).

Boinin digər əsərləri ilə müqayisədə daha çox psixoloji məqamlara toxunulan bu romanda, Boin vasitəsilə ən doğma, hər kəs tərəfindən sevilən bir gənc oğlanın vaxtsız gedişi ilə qohumları və sevdiklərinə vurduğu zərbənin acı nəticələrini və səbəb olduğu psixoloji sarsıntıları əsasən Antoniya obrazı vasitəsilə açıb göstərmişdir. Bu zaman müəllif daha çox daxili monoloqlardan geniş şəkildə istifadə etmişdir. Romanda bunu ifadə edən belə bir cümləyə nəzər salmaq:

‘It was not to be thought of, so never was. Had it been seen again, that awaited face? If so, who was she; if not what was she not? *Was* she – did she exist? Did he expect her, did he invent her? ‘You never know, you know.’ Better uncertainty; best no answer. Who desires to know what they need not? So why continue to wonder, so why suffer? Yes, but if not the Beloved, what was Lilia? Nothing was left to be. And now these letters. To whom, why? Are you to be leaving me nothing, O Guy, then?’ Yet, had he come back, had he lived out the ordinary day, would this extraordinary power of this illusion have stayed so strongly? He had not finished with them, nor they with themselves, nor they with each other: not memories was it but expectations, which haunted Montefort. His immortality was in their longings, while each year more mocked the vanishing garden. (96;15)

Əsərdə diqqət çəkən məqamlardan biri Liliya ilə Fredin gözlənilməz söhbətləridir. Belə ki, sakit şəkildə yatağında uzanıb keçmiş sevgilisi ilə yaşadıklarını xatırlayan və qarşısında Qayın dayandığını xəyal edən Liliya qəfildən yoldaşı Fredi qapının kənarında görəndə diksinir və qəribə reaksiya verir. Fred isə artıq bir neçə dəqiqə idi ki, Liliyanı izləyir və onun yenə də Qayı düşündüyünü çoxdan anlamışdı. Buna görə də o Liliyaya danışmağa belə fürsət vermədən ondan “Kimi gördün ki, belə təəccübləndin?” (102;15) deyər soruşur. Söhbətin davamına nəzər salaq:

‘What made you say you saw him?’ ‘Thought I did.’ ‘What made you tell me?’ ‘What makes you ask?’ ‘I naturally wondered.’ ‘You took me quite by surprise. I hardly believed my eyes.’ ‘Hardly knew who I was. What, never saw me before? No; you just had a touch of the sun.’

‘You know I was never one to imagine; and who was I to imagine it could be you? As we now are, anything seemed more likely. Guy seemed more likely, dead as he is.’

‘What’d you mean,’ he said, “‘as we know are’?”

‘You know, you know. What’s the use of asking?’ He gave a frown. (102;15)

Liliya Qayla mübahisə edərkən tək qalmaq istədiyini, ərinin ona dözmək məcburiyyətində olmadığını qəzəb dolu bir səsle söyləyəndə, bu Qayın qəlbinə toxunur və Liliya ilə nə qədər bir araya gəlmək istəsə belə hər dəfə bunun uğursuz

alındığını görərək məyus olur. Əsərdə istifadə olunan “put up” ifadəsi də bu mənada işlədilmişdir. Hirsini isə Liliyaya, onun Qay ola bilmədiyini və heç zaman da olmayacağını deməklə soyudur. Qay bildirir ki, Liliyanın keçmiş həyatı və yaşadıkları ilə birbaşa əlaqəsi olsa da, baş verən bədbəxt hadisəyə görə o günahkar deyil. Bu söhbət əsərdə belə təsvir olunur:

‘Why can’t you ever leave alone?’ – That’s how you go on. You intend to be good to me. But it’s always that, and that’s what gets on my nerves.’

‘Yes, I get on your nerves all right. I feel sorry for you.’

‘Oh, Fred what a thing to say!’

‘I don’t see why. You’ve had bad luck all along, and I’m part of it. You had a bad come-down, after all you’d been, in the first place, led on to expect and hope for. You never should put up with me, but there it was: that was how things worked out. There we were, and in the consequence here we are. When I feel you don’t make the best of a bad job, I always try to consider how the bad job is – that’s to say, from your point of view.’ (103;15)

Fredin bu cür reaksiyasından təəccüblənən Liliya, “unsuited” sözünü işlədərək bir cütlük kimi bir-birlərinə uyğun olub-olmadıklarını Freddən soruşur, bəlkə də onun özünə qarşı münasibətini bir daha kəşf etmək istəyir. Romanda bunu ifadə edən belə bir cümləyə nəzər salaq:

‘Why, do you think, Fred? *Are* we so unsuited?’

‘I’ve never quite understood, maybe there could have been something more for us, that we missed. Nothing came out of our making love, and I’d no way to show you anything more. I was never Guy.’

‘I didn’t expect you to be. With that idea in your head, what was I to do?’

‘What you did do – barely put up with me.’

‘You never gave me a chance, Antonia made you.’

‘Well, I don’t know Lilia. I took a chance on you.’

‘Still, I still took a chance. Thought there ought to be something in Guy’s girl. Don’t take it that way. Am I saying there wasn’t? But not for me, never for me – now was there?’

‘Wasn’t there ever, Fred?’ ‘Are you asking me?’ From under her hands she said: ‘You are the one who ought to know.’ (104;15)

Çardaqdakı məktubları taparaq unudulmaqda olan bu acı hadisənin yenidən alovlanmasına səbəb olan Ceyn Antoniya ilə söhbət edərkən ona bildirir ki, anası onun və bacısı Maudun dünyaya gəlmə səbəbinin Antoniya olduğunu dəfələrlə söyləmişdir. Romanda bu fikri ifadə edən belə bir misala diqqət yetirək:

‘Mother says you were why I was born.’

‘We’re the instruments of each other’s destinies right enough, but absolutely I won’t agree that I caused you. Perfectly evidently you had to be – what the world had done to deserve you, one can’t say. What has the world done to deserve most things? And when do you and your mother have these chats?’

‘When she’s upset.’ ‘You should take no notice of people when they’re upset.’

‘You and I upset her, Cousin Antonia.’

‘We’ve nothing else in common: you’d better go.’ (113;15)

Elizabet Boin əsərdə evin kiçik və şıltaq qızı Maudun obrazı vasitəsilə uşaq psixologiyasına da toxunmağı unutmamışdır. Belə ki, öz hədəfinə çatmaqdan ötrü daha çox yalan danışmağa meyl edən, mənsub olduğunu dini məzhəbə qulluq etməyən digər məktəbli yoldaşlarını tez-tez döyən və bu səbəbdən də məktəb rəhbərliyi tərəfindən dəfələrlə cəza alan Maud obrazı canlandırılmışdır. Yazıçı isə bunun səbəbini valideyn nəvazişinin az və nəzarətinin zəif olmasında, eyni zamanda uşağın ondan asılı olmayan səbəblərə görə lazımı tərbiyə almamasında görür. Romandan buna aid belə bir misala nəzər salaq:

‘Nothing, or almost nothing, made Maud not young, not a child throughout. In general one feels on behalf of children the enemy menace of the future: love cannot hope to go with them all the way, care cannot prevent what may be to come. The younger the head, the dearer the child. Children are our vulnerability: what may or may not be the striking power of years to be? Few are children for whom one feels no concern: Maud happened, however, to be one of them. Solicitude, in this case, went into reverse – what might the future not have to fear from her?’ (114;15)

Liliya ilə heç cür yola getməyi bacarmayan Antoniya Liliyanın Qay ilə yaşadıklarının boş, mənasız bir şey olduğunu təkrar-təkrar Liliyanın üzünə vurur və onun “waste” sözünü Liliyanın olmayan bir sevgiyə aldanaraq həyatını məhv etdiyini anlatmaq üçün işlədir. Əsərdə bu anlayış belə ifadə olunur:

‘What did it matter? You knew Guy was untrue to me.’

‘Then you knew too, then.’

‘Yes; at the last,’ Lilia said in a lightened, relieved tone.

‘It still meant something to me to be true to him.’

‘I suppose it did: what a bore you were.’

‘It was all I had.’

‘Still, you went too far – letting him waste your life.’

‘He didn’t,’ replied Lilia, ‘We thought of going for a spin.’

‘You and who?’ ‘I and Fred. It was his idea.’ – for a blow of air replied Lilia.

‘Now’s the time, you feel?’

‘For about a week.’ ‘The week will seem long,’ said Antonia thoughtfully.

‘To me?’ asked Lilia, surprised. ‘Oh no, no. No, to those left behind.’ (126;15)

“Sevgi dünyası” əsərini təhlil edərkən buradakı anlayışları müəyyən kateqoriyalar şəklində ayırmaq olar:

“Yalan”-Boinin əsərdəki bu anlayışı mərkəzi kateqoriya kimi müəyyənləşdirmək olar, məsələn, Ceynin valideynlərinə yalan söyləməsi;

“Seçim yoxluğu” və “Seçim” - İngilis dilli dünyanın mənzərəsində seçimin olması və ya yoxluğu azadlığın mühüm kriteriyalarından biridir. Seçim sərbəst imkan olduğu üçün öz fəaliyyət üsullarını heç bir kənar təsir olmadan seçir. Bu halda seçimin yoxluğu azad olmamanın təzahürü kimi izah olunur və azadlığa qarşı qoyulur. Məsələn, Liliyanın Fredlə ailə qurmaqdan başqa bir seçiminin olmaması;

“Məhdudiyyət”- Portia və Liliyanın iç dünyasını açmaq üçün müəllifin istifadə etdiyi digər konsept məhdudiyyətdir.

“Asılılıq” - Qeyd etdiyimiz bu kateqoriya isə müəyyən şəraitdə məcburi hərəkəti ifadə edir və kifayət qədər sərbəst, azad olmamanı göstərir. Əsərin əvvəlindən

başlayaraq yazıçı bu anlayışı diqqət mərkəzində saxlayır. Məsələn, Antoniya tək qaldığından o qədər də sevmədiyi Liliya ilə yaşamaq məcburiyyətində qalması;

“Zorla qəbul etdirmək” - Bu kateqoriya əsasən qəhrəmana olan kənar təsirləri, onun bütün həyatını və davranışını dəyişməsinə zorla qəbul etdirməyi ifadə edir. Buna misal olaraq, Liliyanın istəməsə də Montefortda Fredlə birgə yaşamağı qəbul etməsi;

“Yalnızlıq” - Ekzistensializmin davamçıları yalnızlığı kütləyə alternativ olaraq götürürlər ki, bu da məhdud azadlığa gətirib çıxarır. “Yalnızlıq” kateqoriyası kütlə kateqoriyası ilə bağlı anlayışdır. Belə ki, burada yalnızlıq və kütlə kateqoriyaları bir-birilə kofliktə girir. Lakin baş qəhrəman kütləyə mənfi qiymət verir, belə ki, o ona öz mənəvi dünyasıyla yalnız qalmağa mane olmur. Buna misal olaraq, Liliya öz-özünü dərk etmək üçün fiziki deyil, mənəvi baxımdan asanlıqla kütlədən ayrıla bilir.

“Fərdiyyətçilik”- Fərdiyyətçilik bir şəxsin təkbaşlılığını, unikallığını və onun özünü təsdiqi üçün müəyyən sərbəst fəaliyyət gərəkliliyini bildirir və şəxsiyyətin əsas amillərindəndir. Qayın ölümündən sonra Liliya tərəfindən qəbul edilməsi və sevilməsi üçün Fredin əlindən gələni etməsi, öz üzərində çalışması və s. buna misal göstərmək olar.

“Labüdlük”- Labüdlük nəyi isə dəyişməyin mümkünsüzlüyünü göstərən həyatın müəyyənliyi kimi ekzistensial ədəbiyyatın əsas suallarından biridir. İlk günlərdə Antoniya və Liliya Qayın yoxluğu ilə barışa bilməsələr də sonradan onun yoxluğunu, yəni bu acı gerçəkliyi qəbul edir və heç nəyi dəyişməyin mümkün olmadığını anlayırlar.

Əsərdəki obrazların təhlilinə gəldikdə, qeyd edək ki, müəllif nədənsə bir-birinə zidd olan, tam əks obrazlar seçərək, onların qarşılıqlı dialoqlarında kimliklərini üzə çıxarmağa çalışmışdır. Romanı əsas personajları Liliya, Antoniya və Qay hesab olunur. Qay müharibədə həlak olsa da, onun ruhu və xatirələri əsər boyu onun yoxluğu ilə barışa bilməyən xanımların (Liliya, Antoniya) yaddaşından əsla silinmir. Fred və qızlarını isə əsərdə ikinci dərəcəli obraz olaraq qiymətləndirmək olar.

Qay Antoniya və Fredin dayısı oğlu, Liliyanın isə sevgilisidir. Buna baxmayaraq, müəllif əsərin demək olar ki, hər bölməsində bu sevginin birtərəfli və ya saxta olduğunu Antoniyanın vasitəsilə dəfələrlə vurğulamışdır. Liliya əvvəlcə deyilənlərin

yanlış olduğunu hesab etsə də, sonda qızı Ceynin əldə etdiyi bəzi faktlar qarşısında aciz qalaraq, bu acı həqiqəti qəbul etmək məcburiyyətində qalır. Antoniya təkidlə Qayın Liliyanı deyil, onu sevdiyini söyləyəndə isə Liliyanın qızları Ceyn və Maud onun dediklərinə deyil, analarının haqlı olduğunu və məktub çardaqdan tapılan məktublarnın analarına ünvanlandıqlarını düşünürlər. Düzünü desək, Boin əsərin sonunda belə bu məktublarnın kimə yazıldığını, Qayın həqiqətən Liliyanı sevib-sevmədiyini açıb göstərmir və əsərin sonu açıq olaraq qalır. Bu baxımdan əsəri postmodern roman da adlandırsaq, mənəcə səhv etməmiş olarıq.

Bildiyimiz kimi postmodern əsərlərdə də hekayənin sonu müəmmalı şəkildə bitir. Əsəri isə yazıçı adətən, bilərəkdən bu cür açıq şəkildə qoyur ki, intellektual və fəal oxucu əsəri oxuyarkən təhlil edərək, özü bir nəticəyə varsın. Qeyd edək ki, postmodern üslubundan yazan yazıçılar oxucularının passiv deyil. Aktiv oxucu olmasına önəm verərək, bu kimi maneralardan çox istifadə edirlər. Boinin əsərlərini tam mənada postmodern əsər hesab etməsək də, ədib haqqında bəhs etdiyimiz bu romanlarda postmodern elementlərdən müəyyən qədər yararlanmışdır.

Əsərdə diqqəti çəkən məqamlardan biri də ana-qız, ər-arvad, iki bacı, qohum, ev sahibi ilə qulluqçu arasında yaşanan xoşagəlməz münasibətlərdir. Demək olar ki, hər kəs bir-biri ilə soyuq davranır və birisinin problemi digəri üçün o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Bir evin sakinləri olsalar belə sanki insani duyğulardan məhrum olmuş vəziyyətdədirlər. Yazıçı isə bu münasibətlərin fonunda əslində dünya müharibələrinin insanlarda qoyduğu xoşagəlməz izləri, insanlara mənəvi və maddi yöndən necə təsir etdiyini açıqlamağa cəhd etmişdir.

Evin sahibi Fredlə evin qulluqçusu Katiye arasındakı münasibətə Liliya laqeyd yanaşması cütlük arasındakı soyuqluğu təzahürüdür. Belə ki, Liliya əri ilə Katieni dəfələrlə bir yerdə qəfil yaxalasa da, qəti bundan narahat olmur. Bir tədqiqatçı kimi, bütün fikrini və hisslərini Qaya həsr etmiş bir xanımın bu cür addımını, əlbəttə, normal qarşılamaq olar, lakin oxucu kimi bunun nə dərəcədə mümkün olduğunu anlamaq bir az güc tələb edir.

Yazıçı əsərdə yaratdığı obrazlar vasitəsilə valideyn və övlad arasındakı “qarşılıqlı asılılıq” və “sevgi” münasibətlərinə biganə qalmamışdır. Freydingin şüuraltı, Edip

kompleksi haqqındakı nəzəriyyəsini qəbul edən və Freydin tərəfdarları arasında xüsusi hörmət qazanan dahi psixoloq Erik Erikson ondan fərqli olaraq psixoloji inkişafın səkkiz mərhələsinin olduğunu qeyd etmişdir. Erikson qarşılıqlılıq (mutuality) anlayışını irəli sürməklə psixologiya elmində bir sıra yeniliklərə imza atmışdır. O bildirir ki, ailədə uşağın tərbiyəsi valideyn və nəsildən asılı olduğu kimi, valideynlər də öz növbəsində uşaqdan asılıdır. Alim qeyd edir ki, uşağın məktəbdə öyrəndiklərini qavraması və onu həyata tətbiq etməsi həm məktəb, həm də ailədən asılıdır. Uşağı vaxtından öncə böyüməsi üçün tələsdirən valideynləri qınayaraq bunun gələcəkdə törədəcəyi pis fəsadları açıqlayır. Psixoloq eyni zamanda, uşaqları, xüsusən yeniyetmələri qorumaq məqsədi ilə onları hər şeydən məhrum etməyin və sosial həyatlarına məhdudiyətlər qoymağın da düzgün olmadığını vurğulayır. “There is a time for every purpose under heaven!” Göyün altında hər bir məqsəd üçün vaxt var! (24;89) (tərcümə bizə məxsusdur).

Eriksonun bu nəzəriyyəsini əsərə tətbiq etsək, Ceynin yeniyetmə olmasına baxmayaraq, böyüklərin həyat tərzinə meyl etməsini, onlar kimi geyinib, onlar kimi davranmağa çalışması, özünü xanım Lətəliyə oxşamasını görə bilərik. Psixoloqun fikrindən belə çıxır ki, burada əsas günah övladlarının tərbiyəsinə kifayət qədər vaxt ayırmayan, kimlərlə dostluq etməsinə diqqət etməyən valideynlərdədir. “Ürəyin ölümü” əsərinə nəzər salsaq, burada da valideyn nəvazişindən məhrum qalan Portiannın həyatdan bir çox psixoloji zərbələr aldığını, yaşlıları kimi sosiallaşa bilmədiyini və daim özün suallar vərsə də cavabını tapmaqda çətinlik çəkdiyini, bu səbəbdən də bəzən pessimistliyə, nihilizmə qapıldığını görə bilərik.

NƏTİCƏ

XX əsr İrland ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Elizabet Boinin ədəbi fəaliyyətdə özünəməxsus yazı üslubu bu gün də dünya ədəbi-mədəni mühitində öz fərqliliyini qoruyub saxlamışdır. Bu mənada Elizabet Boin yaradıcılığını orijinal səviyyəli ədəbi hadisə hesab etmək olar. Onun əsərlərinə bir sıra həlli olmayan faciəvi ziddiyyətlər xarakterikdir. Birinci və İkinci dünya müharibələri dövründəki acınacaqlı vəziyyət və o dövrün həqiqətləri onun interpretasiyasında tragik kolliziyalar (günah, bağışlanma, ölüm, xəyalən dirilmə) digər avropalı yazıçıların əsərlərində olduğu qədər zəngindir. Bu magistr işində Elizabet Boin fəlsəfəsi və psixoloji elementlər onun “Ürəyin ölümü” və “Sevgi dünyası” əsərləri əsasında araşdırılmışdır. Elizabet Boinə görə iki böyük dünya müharibəsinin şahidi olduğu XX əsrdə insanın yaşadığı dünyada özünü tapa bilməməsi, özgələşməsi, daxilən ikiləşməsi – bütün bunlar insanın psixoloji durumunun pisləşməsinə səbəb olan əsas amillərdir. O dövrün, eləcə də ümumən insanı öz arzu və istəklərindən imtina etmək və olduğu kimi görünmək dilemması qarşısında qoyan, ideal və gerçəklik arasındakı kəskin ziddiyyət və insanın tale, Allah qarşısında acizliyi və ondan asılılığı da şəxsin bədbəxtliyinə səbəb olur və faciəyə gətirib çıxarır.

Elə buna görə də, tənqidçilər Boinin haqqında bəhs etdiyimiz hər iki əsərini XX əsrin 30-cu illərinin dərin psixoloji məna kəsb edən ədəbi nümunəsi hesab edirlər. Buna misal olaraq, “Sevgi dünyası” romanındakı obrazların dərin psixologiyası Boinin uşaq olarkən başına gələn acı hadisələrdən qaynaqlanaraq əldə etdiyi öz şəxsi təcrübəsinin nəticəsidir.

İrland yazıçısı Elizabet Boin şahidi olduğu hadisələri – dünya müharibələrini, insanların qarşılaşdıqları acınacaqlı hadisələri, itkiləri və s. yazdığı romanlarda obrazlar vasitəsilə geniş şəkildə təsvir və təhlil etmişdir. Bu baxımdan müəllifin “Ürəyin ölümü” (“The death of heart”) və “Sevgi dünyası” (“A World of Love”) romanları səciyyəvidir. Hər iki romanı oxuduqdan sonra onlar arasında birbaşa əlaqənin olduğunu hiss etməmək qeyri-mümkündür. Belə ki, mövzuların seçilməsi, işlənmə dərəcəsi, obrazlar arasındakı bənzərlik, hadisələrin müəyyən xətt üzrə inkişafı, kulminasiya nöqtələri, düynülərin açılması, qəhrəmanların başına gələn və

üzləşdikləri ziddiyyət dolu hadisələr, həmçinin ikinci dərəcəli personajların zamanla əsərdə baş rol alması və əsas qəhrəmanların taleyində həlledici rol oynamaları arasındakı əlaqə kifayət qədər oxşarlıq təşkil edir. Bundan başqa müəllif hər iki əsərdə öz milliyyəti, ingilis-irland qarşıdurmasının doğurduğu xoşagəlməz nəticələrdən qısaca da olsa bəhs etmiş, irland xalqının tarixən üzləşdiyi haqsızlıqları, nəyin bahasına olursa-olsun öz milli kimliklərini, torpaqlarını, mədəniyyətini, habelə siyasi arenada öz yerlərini qorumaq naminə hər şeydən, hətta, rahat yaşam tərzindən belə imtina etdiklərini romanda hadisələrin fonunda qapalı şəkildə vurğulamış və bununla da öz oxucu auditoriyasını o dövr ilə bağlı əhəmiyyətli şəkildə məlumatlandırma bilmişdir.

Görkəmli yazıçı Elizabet Boin bu məqsədinə çatmaq üçün roman yazarkən elə bir məkan, elə bir obraz və elə bir zaman seçməli idi ki, nəzərdə tutduqlarını kamil surətdə oxuculara ötürə bilsin. Lakin elə bir əsər ərsəyə gətirməli idi ki, həm ziyalı təbəqə, həm də sadə xalq tərəfindən oxuna bilinsin, həmçinin müharibənin səbəbləri, sıradan olan insanlarla elitar təbəqənin nümayəndələri arasında müharibəyə münasibət, müharibədən əvvəlki və sonrakı vəziyyət və s. kimi günün ən aktual məsələlərini özündə cəmləşdirsin. Belə olarsa əsər həm çox tez bir zamanda kütlənin diqqətini cəlb edər, həm də yazıçıya böyük şöhrət gətirə bilərdi. Düzdür, dahilərin təbirincə desək, yazıçı bir əsər yaradarkən onun maddi tərəfini deyil, öz dövründə və ya özündən sonra xalqa nə dərəcədə yararlı ola biləcəyini, bəşəriyyətə verəcəyi töhfəni düşünməlidir. Lakin unutmamaq olmur ki, hər bir yazıçı canlı bir varlıq olaraq mütləq şəkildə həm özünü, həm də ətrafında ondan asılı olan insanları - ailəsini, yaxınlarını da maddi cəhətdən təmin etmək məcburiyyətindədir. Başqa sözlə desək, yazıçı adi insanlardan potensial, istedad, qabiliyyət baxımından fərqlənsə belə, nəticə etibarilə o, insandır və digərləri kimi onun da hər cür ehtiyacı bir şəkildə ödənilməlidir.

Yoxsulluqdan, siyasi təqiblərdən əziyyət çəkən bir sıra tanınmış yazıçılardan fərqli olaraq, Boin o qədər də yoxsul həyat tərzini keçirməmişdir. Buna baxmayaraq, həyat yoldaşı Kameronu itirdikdən sonra sahib olduğu evi (bəzi mənbələrə əsasən, yazıçı həmin evi öz zəhməti hesabına əldə etmişdir) itirməmək üçün əlindən gələni

edir və bunun üçün də bir çoxlarının tənqidinə baxmayaraq, yazdığı romanların tez bir zamanda ona məşhurluq gətirməsini və bununla da öz fəaliyyətində ən yüksək zirvəni fəth etməyi arzulayır. Əlbəttə ki, yazıcının o vaxtkı vəziyyətindən bir çoxları xəbərdar olduqlarından yazıcını öz mənfəəti üçün sıradan bir mövzu haqqında yazmaqda qınayır və əsərlərinin bəzilərinin müzakirəyə belə buraxılmasına əngəl olmağa çalışırdılar.

Boinin yazdığı hər iki roman “Ürəyin ölümü” (“The death of heart”) və “Sevgi dünyası” (“A World of Love”) çox səs-küyə səbəb olmasa da öz möhrünü vurmuş əsərlər sırasına daxil edilə bilər. İnsanların qınağına, tənqidçilərin kəskin etirazlarına əhəmiyyət verməməyi qərara alan yazıçı sonda öz niyyətinə çatır. Uşaqlıq və gənclik dövründə onu incidən, məyus edən bir çox hadisələri, ətrafındakı qohumlar, qonşular, dostlarla bağlı xoş və acı xatirələri, müharibə dövründə itirdiyi yaxınları və onların xatirələri, müharibədən əvvəlki həyatının çiçəkləndiyi dövr ilə müharibədən sonrakı acınacaqlı həyat arasındakı kəskin fərqlərin, təzadların - hamısının bir araya gətirildiyi bu iki romanı (“Ürəyin ölümü”, “Sevgi dünyası”), müəllifin etirazına baxmayaraq, avtobiografik roman adlandırmaq olar. Qeyd etdiyimiz kimi hər iki əsərdə yazıçı sanki yaşadığı, şahidi olduğu hadisələri başqalarının dilindən obrazlı şəkildə nəql edir. Əgər “Sevgi dünyası” əsərində yazıcının prototipi Liliyadırsa, “Ürəyin ölümü” romanında bu vəzifə Portianın üzərinə düşür. Müəllif Portia obrazı vasitəsilə öz uşaqlığını, uşaqikən valideynlərinin etdiyi səhvin cəzasını necə çəkdiyini, keçirdiyi sarsıntıları bizlərlə bölüşmüşdür. Digər əsərdəki baş obrazlardan biri olan Liliya obrazında isə yazıçı ətrafında bir çox insanın olmasına rəğmən, bir qadın kimi xoşbəxtliyini, səadət dolu günlərini itirdiyini, bəlkə də heç vaxt xoşbəxt olmadığını əks etdirmişdir.

Təqdim olunan magistr dissertasiyası ingilis yazıçısı E.Boinin bədii dünyası və yaradıcılığında qaldırdığı insan və şəxsiyyət probleminin həlli yollarının araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Yazıcının ədəbi-bədii fəaliyyəti insan və cəmiyyət qarşıdurmasının həlli yollarının axtarılmasından ibarətdir.

Elizabet Boin yaradıcılığının əsas problemlərindən biri də şəxsiyyətin dünyagörüşündə məişətin və mənəviyyatın qarşıdurmasıdır. Bir tərəfdən müasir, azad

dünyagörüşlü şəxsiyyət hər bir şeyi olduğu kimi qəbul edir, digər tərəfdən isə qəhrəman öz istəklərini gerçəkləşdirə bilmədiyi üçün birtərəfli əzab çəkir.

Boinin qəhrəmanları şəxsiyyətin ikiləşməsindən əziyyət çəkir, həyatda öz yerlərini tapa bilmirlər. Onların müvəqqəti vurnuxması baş verənlərə heç bir təsir göstərmədən öz faciələrinə çevrilir. Belə qəhrəman “Ürəyin ölümü” romanında özünün bədii təcəssümünü tapır. Parlaq istedadla malik olan dahi yazıçı insanın bəsit həyatını, avamlıq, yalan və istismar üzərində qurulan cəmiyyət qanunlarını təsvir edərək zamanəsinin mənfi tərəflərini tənqid etmişdir.

Bütün deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, E.Boin bədii fəaliyyətində seçilmiş fəlsəfi ideyalara ardıcıl şəkildə riayət etmirdi. Qeyd edək ki, mütəfəkkir kimi o müxtəlif fəlsəfi yönümlərə meyilli idi. Onun şəxsi fikirləri daim təkamüldə və inkişafda idi. O, ətrafında gördüyü, şahidi olduğu hər bir hadisəni diqqətlə yaxından izləyir, müşahidələr aparır və bununla kifayətlənməyib, gördüklərini bədii şəkildə qələmə alır və bu yolla da həm özü həyatı dərinlən anlayır, həm də oxucularının düşüncələrinə təsir etməyi bacarır.

Yazıçının altıdan çox romanı yazılsa belə, onun yaradıcılıq təkamülünün sonu haqqında danışmaq qeyri mümkündür. Elizabet Boinin yaradıcılıq maneralarının xüsusiyyəti ideyalarının inkişafının ardıcılığında və bütövlüyündə idi. Əgər biz diqqətlə yazıçının yaradıcılığının erkən dövrlərinə nəzər salsaq görərik ki, bu əsərlərdə qaldırılan ideyalar onun həyatı və İrlandiyanın siyasi həyatı ilə birbaşa bağlılığı var. Güman ki, yazıçı dünyanın qlobal problemləri qarşısında çaşqın qalmış, yaratdığı intellektual labirintindən çıxma bilməməsi həqiqəti ilə qarşılaşmışdır.

Qeyd edək ki, Boinin erkən dövrlərdə yazdığı romanlarında qaldırdığı məsələlər sonrakı dövr yaradıcılığında mövzu, ideya, üsul baxımından yenidən işlənilib hazırlanmışdır. Onun romanlarında konflikt, situasiya və kolliziyaların inkişafını izləmək mümkündür. Yaradıcılığının müəyyən dövrlərində, ələlxüsus dünya müharibələri dövründə bir çox yeniliklər baş versə də, bütün bunlar ümumi axara o qədər də təsir etməmişdir. Yazıçı əsərlərində bir-birinə zidd olan fikirləri əks etdirir, qəhrəmanların həyatın mənası haqqında düşüncələrinin mübarizəsini açıb göstərirdi. Bu baxımdan E.Boinin yaradıcılığı Dostoyevskinin yaradıcılığı ilə oxşarlıq təşkil

edir. Belə ki, Dostoyevski yaradıcılığında olduğu kimi, Boin də yaratdığı əsərlərdə daim yenilik axtarışında olan, tez təslim olmayan, həyatın çətinlikləri ilə mübarizə aparan, özünün hərtərəfli inkişafına nail olmaq üçün hər cür əziyyətə qatlaşan, nəhayət, öz kimliyini kəşf edərək həyatda öz yerini tapmağı bacaran qəhrəmanlara geniş vermişdir.

Görkəmli roman yazarı Elizabet Boin həyatı, ictimai gerçəklikləri dərinlən bilən və sənətkarlıqla mənalandırmağı bacaran istedadlı bir qələm sahibi olmuşdur. O, XX əsr İrland cəmiyyətində gedən prosesləri yaxından müşahidə edərək müxtəlif səpkili əsərlərində bu mövzunu sətırlı və obrazlı şəkildə inikas etdirməyə çalışmışdır. Görkəmli yazıçının sosial problemləri geniş şəkildə əhatə edən ümumiləşdirmələri, rəmzi-məcəzi eyhamları ilə seçilən psixoloji romanları bu baxımdan olduqca səciyyəvidir. Onun yaradıcılığında XX əsr İrland həyatının müxtəlif təbəqə və zümrələrinə məxsus düşüncə və psixologiya, cəmiyyətdə gedən sosial proseslərin doğurduğu mənəvi ziddiyyətlər, varlılarla yoxsullar arasındakı təzadlı psixoloji münasibətlər sərt epik lövhələrlə təsvir və təqdim edilir. Məhz insanın mənəvi, psixoloji problemlərini daha çox əks etdirdiyinə görə yazıçının əsərləri V.Vulf, Henri Ceyms, Ceyn Oustin kimi dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümayəndələri ilə müqayisə edilir. İrland yazıçısı Elizabet Boin hələ uzun illər bir yazıçı kimi ingilis-irland ədəbiyyatı nümunələrini işıqlandıran mahir və görkəmli ədib olaraq qalacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Quliyev Q. Dəliden doğru xəbər, B., "Mütərcim", 1999, 158 s.
2. Şükürov A. "Fəlsəfə" II nəşr; Ali məktəblər üçün dərslik, Milli virtual kitabxananın e-nəşri № 69, 2011, 471s.
3. Zeynalov M. Fəlsəfə tarixi; Ali məktəblər üçün dərslik.

Rus dilində:

4. Элизабет Боуен, *Плющ оплел ступени*, 1984.
5. Зарубежная литература конца XIX — начала XX века / Под ред. В. М. Толмачёва. — М.: Изд. центр "Академия", 2003. — 496 с.

İngilis dilində:

6. Dunleavy, Janet E., "Elizabeth Bowen," in *Dictionary of Literary Biography*, Vol. 15: *British Novelists, 1930–1959, Part 1: A-L*, Gale Research, 1983, pp. 33-46.
7. Henn, Martha, "Bowen, Elizabeth Dorothea Cole," in *Feminist Writers*, edited by Pamela Kester-Shelton, St. James Press, 1996, pp. 57-60.
8. Kenney, Edwin J., Jr., in *Elizabeth Bowen*, Bucknell University Press, 1975, p. 18.
9. Kilfeather, Siobhán, "Elizabeth Bowen," in *British Writers*, Charles Scribner's Sons, 1992, pp. 77-96.
10. O'Faolain, Sean, "Elizabeth Bowen; or, Romance Does Not Pay," in *The Vanishing Hero: Studies in Novelists of the Twenties*, Eyre and Spottiswoode, 1956, pp. 167-90.
11. Parrish, Paul A., "The Loss of Eden: Four Novels of Elizabeth Bowen," in *Critique: Studies in Modern Fiction*, Vol. XV, No. 1, 1973, pp. 86-100.
12. Rubens, Robert, "Elizabeth Bowen: A Woman of Wisdom," in *Contemporary Review*, Vol. 268, No. 1565, June 1996, pp. 304-07.
13. Tillinghast, Richard, "Elizabeth Bowen: The House, the Hotel & the Child," in *New Criterion*, Vol. 13, No. 4, December 1994, pp. 24-33.

14. Bloom, Harold, ed., *Elizabeth Bowen*, Chelsea House Publishers, 1992.
15. Walshe, Eibhear, ed., *Elizabeth Bowen Remembered: The Farahy Addresses*, Four Courts Press, 1998.
16. Nietzsche Friedrich, *Thus Spoke Zarathustra, A Book for Everyone and No One*, trans. R. J. Hollingdale (Baltimore, 1969), 415p.
17. E. Bowen *A World of Love* – A Division of Random House, Inc. New York, 1905-1944
18. *The Death of the Heart Elizabeth Bowen* – Random House (USA), 2000
19. Jonathan Yardley August 27, 2005
20. Elizabeth Bowen's "A World of Love": A 'Cultural Analysis' of the Anglo-Irish Ascendancy in the Twentieth Century
21. Elizabeth Bowen's "Death of the Heart" in Late Modernism? 17 December? 2013
22. Andries Wessels, *The Canadian Journal of Irish Studies*, Vol. 21, No. 1 (Jul., 1995), pp. 88-95 "A World of Love"
23. "A World of Love" By Edmund H. Harvey, February 14, 1955
24. Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.
25. Erickson, E. (1958). *Young man Luther: A study in psychoanalysis and history*. New York: Norton.

Internet:

1. <https://www.britannica.com/biography/Elizabeth-Bowen>
2. <https://www.theguardian.com/books/elizabeth-bowen>
3. <https://www.theguardian.com/books/2009/feb/07/elizabeth-bowen-charles-ritchie>
4. https://www.goodreads.com/author/show/52578.Elizabeth_Bowen
5. <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199846719/obo-9780199846719-0032.xml>
6. <https://www.biography.com/people/elizabeth-bowen-9221943>

7. <https://www.star2.com/culture/books/2016/06/05/booked-out-columnist-falls-in-love-with-elizabeth-bowen/>
8. <http://www.encyclopedia.com/arts/educational-magazines/death-heart>
9. Bowen, E. (1993) *A World of Love*. London: Penguin Twentieth Century Classics.
10. <https://www.enotes.com/topics/world-love>
11. <http://muse.jhu.edu/book/15773>
12. https://www.goodreads.com/book/show/91494.The_Death_of_the_Heart
13. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Death_of_the_Heart
14. <https://www.britannica.com/topic/The-Death-of-the-Heart>
15. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/08/26/AR2005082601881.html>
16. <https://www.enotes.com/topics/death-heart/in-depth>
17. <https://www.penguinrandomhouse.com/books/16602/the-death-of-the-heart-by-elizabeth-bowen/9780385720175/>
18. <https://jacquiwine.wordpress.com/2016/04/18/the-death-of-the-heart-by-elizabeth-bowen/>
19. <https://bookssnob.wordpress.com/2012/01/29/the-death-of-the-heart-by-elizabeth-bowen/>
20. <https://thesymzonian.wordpress.com/2013/12/17/elizabeth-bowens-death-of-the-heart-in-late-modernism/>
21. <http://thedabbler.co.uk/2011/06/1p-review-the-death-of-the-heart-by-elizabeth-bowen/>
22. <https://reading19001950.wordpress.com/2017/02/23/the-death-of-the-heart-1938-by-elizabeth-bowen/>
23. <https://birchbarkbooks.com/all-online-titles/the-death-of-the-heart>
24. <https://www.kirkusreviews.com/book-reviews/elizabeth-bowen2/the-death-of-the-heart/>
25. http://harrietdevine.typepad.com/harriet_devines_blog/2016/04/the-death-of-the-heart-by-elizabeth-bowen-1938-1.html

26. <https://kaggsysbookishramblings.wordpress.com/2012/09/13/recent-reads-the-death-of-the-heart-by-elizabeth-bowen/>
27. <https://www.lrb.co.uk/v04/n04/sean-ofaolain/a-reading-and-remembrance-of-elizabeth-bowen>
28. <https://www.bokus.com/bok/9780099276456/the-death-of-the-heart/>
29. <https://www.abebooks.com/book-search/title/the-death-of-the-heart/author/elizabeth-bowen/first-edition/>
30. <http://www.edrants.com/the-death-of-the-heart-modern-library-84/>
31. <https://www.fantasticfiction.com/b/elizabeth-bowen/death-of-heart.htm>
32. <https://artinfiction.wordpress.com/2013/09/01/elizabeth-bowen-the-death-of-the-heart-1938/>
33. <https://www.scholars.northwestern.edu/en/organisations/writing-program>
34. <https://www.kirkusreviews.com/book-reviews/elizabeth-bowen-4/a-world-of-love/>
35. www.anchorbooks.com
36. <https://www.fictiondb.com/author/elizabeth-bowen~a-world-of-love~4475~b.htm>
37. <http://www.thecrimson.com/article/1955/2/14/a-world-of-love-pbby-elizabeth/>
38. <https://theselittlewords.com/2013/08/10/review-a-world-of-love-by-elizabeth-bowen/>
39. <https://www.bookdepository.com/World-Love-Elizabeth-Bowen/9781784873950>
40. https://www.thriftbooks.com/w/a-world-of-love_elizabeth-bowen/577334/#isbn=1400031052